СИНЕЗА
Часопис за хуманистичке и друштвене науке

UDK 321.113(=163.41):314.743(497.5)

https://doi.org/10.63356/sin.2025.017

CC BY NC ND

Очување крајишког идентитета код Срба прогнаних из Републике Српске Крајине

Оригинални научни чланак

Милан Гулић

Институт за савремену историју, Београд, Република Србија

milan.gulic@gmail.com

Послије слома највећег дијела Републике Српске Крајине 1995. године, више од 220.000 крајишких Срба избјегло је из Републике Хрватске. Операције хрватских оружаних снага *Бљесак* и *Олуја* довеле су до етничког чишћења Западне Славоније, Баније, Кордуна, Лике и Сјеверне Далмације, а највећи дио српског становништва из тих регија наставио је живот у избјеглиштву – махом у Републици Србији, али и у Републици Српској, Републици Црној Гори и многим државама свијета. Протјеривање већег дијела крајишких Срба са њихових вјековних огњишта уништило је аутентичну културу српског народа са крајишког подручја, која је представљала посебан сегмент свеукупне културе српског народа, али и културне шареноликости Републике Хрватске. Премда је завичајност нестала, културну посебност, менталитет и језик тог становништва требало је очувати. Очување крајишког идентитета није било ствар државне или неке друге системске политике, већ искључиво иницијатива појединаца или група. Основан је низ завичајних удружења и културно-умјетничких друштава, а штампан је велики број књига завичајних писаца и завичајне тематике у којима се чувао језик „старог краја“. Очувању крајишког идентитета доприносиле су и различите манифестације, од комеморација за убијене у нападним операцијама хрватских оружаних снага, до завичајних вечери посвећених селима, градовима или регијама из којих су Срби прогнани. Такође, крајишки Срби су заузели и одређено мјесто у популарној култури, појављујући се у филмовима, серијама, књижевности, а њихов особени музички израз добио је размјере субкултурног феномена.

Кључне ријечи:
Република Српска Крајина, Срби, крајишки идентитет, Република Србија

Preservation of Krajina identity among Serbs expelled from the Republic of Serbian Krajina

Milan Gulić

Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia

milan.gulic@gmail.com

After the collapse of the Republic of Serbian Krajina in 1995, more than 220.000 Krajina Serbs fled the Republic of Croatia. The Croatian Armed Forces operations “Flash” and “Storm” led to the ethnic cleansing of Western Slavonia, Banija, Kordun, Lika and Northern Dalmatia, and the majority of the Serbian population from these regions continued to live in exile – mostly in the Republic of Serbia, but also in the Republic of Srpska, the Republic of Montenegro and many countries around the world. The expulsion of the majority of Krajina Serbs from their centuries-old homelands destroyed the authentic culture of the Serbian people from the Krajina region, which represented a special segment of the overall culture of the Serbian people, but also of the cultural diversity of the Republic of Croatia. Although the homeland disappeared, the cultural uniqueness, mentality and language of that population had to be preserved. The

preservation of the Krajina identity was not a matter of state or any other systemic policy, but exclusively the initiative of individuals or groups. A huge number of homeland associations and cultural and artistic societies were founded, and a large number of books by homeland writers and on home-land topics were printed, in which the language of the "old neighborhood" was preserved. Var-ious events also contributed to the preservation of the Krajina identity, from commemorations for those killed in several war criminal actions of the Croatian armed forces, to homeland evenings dedicated to villages, towns or regions from which Serbs were expelled. Krajina Serbs also took a certain place in popular culture, appearing in films, series, literature, and their special musical expression acquired the proportions of a subcultural phenomenon.

Key words:
Republic of Serbian Krajina, Serbs, Krajina identity, Republic of Serbia

Подручје Славоније, Баније, Кордуна, Лике и Сјеверне Далмације, које је од 1991. до 1995. године улазило у оквире Републике Српске Крајине (РСК), вијековима је представљало крајиште и налазило се на граници између империја. Темељи Војне крајине, као посебне територијално-одбрамбене јединице у оквиру Хабзбуршке монархије, постављени су у првој половини XVI вијека првим војно-одбрамбеним мјерама цара Фердинанда Првог Хабзбурга. На њено формирање утицала је опасност од османске најезде, а карактерисали су је насељавање у пограничне предјеле, додијељивање тзв. царске земље и изузимање тог простора из редовне власти. Као посебна област постојала је све до 1881. године, када је потреба за њом нестала, јер је успоставом власти Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини (БиХ), то подручје престало да буде погранично. Војна крајина је, најприје, била подијељена на капетаније, а затим на регименте, а подручја некадашњих регименти: Личке, Оточке, Огулинске и Слуњске у Карловачком генералату, Прве и Друге банијске у Вараждинском генералату и Градишке крајем XX вијека обухватила је РСК. Са друге стране, РСК се протегла и на некадашње подручје војно-управне територије Книнског котара, које је као крајиште организовано након што је то подручје ушло у оквире Млетачке републике 1688. године, а које је у наредном периоду подијељено на четири сердарије: Книнску, Дрнишку, Врличку и Плавањску. Да Војна крајина и Книнска крајина постану уређена крајишта утицала је чињеница да су се налазиле на граници са Османским царством и да им је примарна сврха била одбрамбена – спријечавање османског продора (Grgić, 1962, pp. 255–258, 265–270; Čulinović, 1969, pp. 9–26; Dabić, 1984, pp. 9–47, 135–175; Gavrilović, 1996, pp. 55–68; Dabić, 2000, pp. 9–66, 201–278; Rothenberg, 2022, pp. 17–141, 189–379; Đurić, 2024, pp. 43–51).

Специфичан начин живота на граници у војнокрајишком уређењу учинио је да се код народа који је насељавао то подручје развије особен менталитет и нарочита култура, другачија од остатка српске културне цјелине. То подручје је тешко пострадало у Другом свјетском рату, када се нашло на главном удару геноцидне политике усташког режима у Независној Држави Хрватској (НДХ). С обзиром на размјере страдања, уз већ формирани крајишки менталитет, страдалништво у периоду 1941–1945. године постало је важно обиљежје Срба

Славонаца, Банијаца, Кордунаша, Личана и Далматинаца.

Поткрај осамдесетих година XX вијека, уз већ отворени проблем албанског сепаратизма на Косову и Метохији, отворила су се и питања афирмације државности Словеније и Хрватске, а у том контексту и српско питање у Хрватској. Срби који су насељавали некадашња крајишка подручја осјећали су своју посебност – како унутар Хрватске, тако и у читавом српском националном и културном корпусу. Главне ставке те посебности, као што смо напоменули, били су крајишки менталитет и страдалништво из времена Другог свјетског рата. Отуда је прва и најважнија од три српске аутономне области, које су се у процесу распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) формирале на подручју Републике Хрватске, добила име Српска Аутономна Област (САО) Крајина. На то наслијеђе се позивало и у *Статуту Српске Аутономне Области Крајина*, чији је први члан у другом ставу говорио: „Српска Аутономна Област Крајина успоставља се ради остваривања националне равноправности, као и културних и историјских особености српског народа настањеног на подручју историјских територија Далматинске и Војне Крајине, које се налазе у саставу Републике Хрватске, у оквиру федеративне Југославије.“ (Radulović, 1996, p. 140; Paspalj, 1996, pp. 55–59).

Ова српска аутономна област, проглашена 21. децембра 1990. године, представљала је заметак Републике Српске Крајине, која је објединила све три српске аутономне области у Хрватској: Српску Аутономну Област Крајину, Српску Аутономну Област Западну Славонију и Српску Област Славонију, Барању и Западни Срем. Премда је ова државна формација, укупно узевши, доживјела неуспјех, њено проглашење у Книну на Никољдан 19. децембра 1991. године представља значајну страницу у модерној државности српског народа. Српска Крајина као аутономна територија у оквиру Републике Хрватске била је замишљена и у плану *З-4*, којег су израдили амбасадори Сједињених Америчких Држава (САД), Русије, Њемачке и Француске у Загребу у другој половини 1994. и понудили га зараћеним странама почетком 1995. године (Radulović, 1996, pp. 166–181; Marijan, 2009, pp. 377–399; Gulić, 2017, p. 460). Међутим, пошто се однос снага на терену, али и у дипломатској арени, драстично промијенио у корист Хрватске, РСК није издржала нападне операције *Бљесак* и *Олују*, па је нестала у крви и паљевини, а потомци некадашњих Крајишника са границе двају царстава и остаци „недокланог“ народа из времена НДХ запутили су се у прогонство. Премда је један дио остао у Републици Српској, а велики број касније емигрирао у треће земље, већина прогнаних Крајишника остала је на простору Републике Србије, тј. у Савезној Републици Југославији (СРЈ).

Треба појаснити да је протјеривање Срба из Хрватске почело одмах по избијању грађанског рата у тој републици, па је у Србији крајем 1991. године било око 170.000 избјеглица, већином из Хрватске. Према подацима из 1994.

године у Србији је било око 409.000 избјеглица, од чега око 175.000 из Хрватске. Процјене говоре да је послије операције *Олуја* у Србију стигло око 189.000 прогнаних лица. Када су ратови завршени, СРЈ је 1996. године извршила дјелимични попис избјеглица, који је показао да на тлу Републике Србије борави 356.887 избјеглица из Хрватске (Gulić, 2023, pp. 857–858). Огромна већина тих људи осјећала је снажну припадност крајишком идентитету, историјском, али и оном из тек угасле Републике Српске Крајине. Премда је дио тих људи у наредним годинама емигрирао у треће земље (од Канаде преко САД, затим Холандије, Њемачке, Аустрије, Швајцарске, Норвешке, Шведске и Финске, па све до Аустралије и Новог Зеланда) већина је наставила живот у матици.

Боравећи у националној држави свог народа, са људима који говоре исти језик, исповиједају исту вјеру, губила се крајишка посебност и иста она аутентична култура. Међутим, покушај да се она очува постао је мисија појединаца и група. Оснивана су завичајна удружења, одржаване су манифестације различитог типа, комеморациране су жртве из минулог рата, а прича о Крајини и Крајишницима и специфичан крајишки идентитет постали су саставни дио књижевности, али и популарне културе.

Културно-умјетничке манифестације и завичајна окупљања

Без икакве дилеме у самом врху важности међу манифестацијама које доприносе очувању крајишког идентитета је *Крајишки ликовни салон*, који баштини традицију *Книнског ликовног салона*, који је покренут у годинама прије распада социјалистичке Југославије и који је у Книну одржан 13 пута. *Крајишки ликовни салон* је обновљен у избјеглиштву 1997. године у оквиру *Дана крајишке културе* у галерији Дома културе *Студентски град* на Новом Београду. Од четвртог *Крајишког ликовног салона* (2003) утемељена је пракса да се он одржава око празника Покрова Пресвете Богородице (14. октобар), који је био ратна слава града Книна. Избјеглички *Крајишки ликовни салон* подржава Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије, а домаћинство су му пружале различите културне установе у Београду: Кућа Лазе Лазаревића (1998), Дом војске (2000, 2004, 2006, 2008. и 2010), Железнички музеј (2003, 2009. и 2011–2019), Галерија *Прогрес* (2005), Дом ваздухопловства (2007), Галерија *Византија* (2020), Галерија *73* (2022) и Конак кнегиње Љубице (2023–2024). Поједина издања *Крајишког ликовног салона* била су посвећена значајним годишњицама: 150 година од рођења Николе Тесле (2006), 100 година од смрти Симе Матавуља (2008), 130 година од рођења Милутина Миланковића (2009), 100 година од почетка Великог рата (2014), 400 година богословије у манастиру Крка и 20 година од прогона српског народа из Српске Крајине (2015) и 700 година манастира Крупа (2017). Организатори манифестације су: Српско културно друштво *Зора*, Удружење Срба из Хрватске и Завичајни клуб *Книнска Крајина*, а перјаница ове манифестације све до смрти био је Никола Церовац. На *Крајишком ликовном салону* излажу умјет-

ници различитог поријекла и тематског опредјељења, а у њиховим радовима заступљене су најразноврсније технике – од мозаика до дигиталне фотографије. *Крајишки ликовни салон* додијељује и неколико награда. За ликовно стваралаштво младих од 2004. године додијељује се награда *Борис Маркош Минӣо*, у спомен на младог книнског умјетника, који је погинуо на почетку рата. *Сребрни ӣрсӣен Умјеӣничкоӣ браӣсӣва манасӣира Крка* додијељује се сваке године око Видовдана појединцима и институцијама заслужним за чување и обогаћивање духовне ризнице Српске Крајине. Сребрни прстен као најзначајније признање од 2001. године добили су: Јован Рашковић (2001, постхумно), Никола Кусовац (2002), манастир Крка (2003), Саво Штрбац (2004), Драгош Калајић (2005), Илија Смиљанић (2006), Драган Тарлаћ (2007), Ђорђе Петровић (2008), Војислав Билбија (2009), Светлана Спајић (2010), Раде Матијаш (2011), Душан Ђаковић (2012), Мићо Јелић Грновић (2013), Душан Вукојевић *Марс* (2014), Јован Плавша (2015), Василије Крестић (2016), Милорад Кураица (2017), Милош Кордић (2018), Владимир Цуцић (2019), Петар Б. Поповић (2020), Милутин Дедић (2022, постхумно), Никола Церовац (2023, постхумно) и Здравко Мирчета (2024) (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 16; *Srpsko kolo*, 2016, oktobar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, oktobar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 15; Smiljanić i sar., 2019, pp. 41–51, 74–76; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2020, decembar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2022, februar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 17).

Поменути *Дани крајишке кулӣуре*, који су одржани 1997. године у Дому културе *Сӣуденшки ӣрад* на Новом Београду, замишљени су као редовна годишња смотра стваралаштва избјеглих и прогнаних Крајишника, кроз коју би се средина у коју су Крајишници дошли упознала са њиховим културним посебностима. Већ у премијерном издању обухватила је: изложбу слика, наступ културно-умјетничких друштава, књижевно и пјесничко вече, као и изложбу *Иконоӣис Книнске Крајине*. Догађаји у оквиру *Дана крајишке кулӣуре* одржавали су се на различитим локацијама у Београду, али и у другим градовима Србије. Од 1998. године *Дани крајишке кулӣуре* усталили су се у раздобљу од Спасовдана до Видовдана, а обухватили су и промоције књига са завичајном тематиком. У првим година одржавања *Крајишки ликовни салон* је био саставни дио *Дана крајишке кулӣуре*, који 1999. године нису одржани због НАТО агресије на СРЈ. Од 2002. године централни догађај *Дана крајишке кулӣуре од Спасовдана до Видовдана* била је смотра народних обичаја, пјесама и игара са простора Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славоније и Босанске Крајине *Крајини у ӣоходе*. Упркос важности за очување крајишке посебности, манифестација је врло брзо замрла, па су посљедњи *Дани крајишке кулӣуре* одржани 2006. године (Smiljanić i sar., 2019, pp. 69–73).

Једна од већих манифестација коју организују прогнани Крајишници је Крајишки црквено-народни свесрпски сабор *Крушедолска звона*, који се од

2007. одржава сваке године у посљедњим данима маја у манастиру Крушедол (код Ирига). Манифестација је посвећена свим српским жртвама у XX вијеку, а заједнички је организују: Удружење Срба из Хрватске, Асоцијација избјегличких и других удружења Срба из Хрватске и Удружење *Славонија* из Инђије, премда се у организацију појединих сабора укључивало и Удружење Крајишника из Панчева. Сабор континуирано подржавају Епархија сремска Српске православне цркве (СПЦ) и Представништво Републике Српске у Републици Србији, а на челу Организационог одбора стоји бивши предсједник Народне скупштине САО Западна Славонија Вељко Вукелић. Редован посјетилац *Крушедолских звона* је Милорад Додик, који је ову манифестацију чврсто подржавао и као предсједник Републике Српске и као члан Предсједништва БиХ. *Крушедолска звона* су позната по бесједницима, који се сваке године мијењају, а махом представљају угледна имена из свијета културе, науке и умјетности. У првим издањима *Крушедолских звона* бесједници су били: Драган Недељковић (2007), Дејан Медаковић (2008), Чедомир Попов (2009), Василије Крестић (2010), Никола Кусовац (2011), Слободан Ракитић (2012), Чедомир Антић (2013) и Мило Ломпар (2015), док 2014. године није било културно-умјетничког програма због катастрофалних поплава које су задесиле Србију (Budimir, 2016, pp. 29–66). На јубиларним 10. *Крушедолским звонима* (2016) бесједник је био Емир Кустурица, а затим: Матија Бећковић (2017), Миша Ђурковић (2018), Милан Мицић (2019), Ратко Дмитровић (2022) и Милош Ковић. Због мјера усвојених у циљу борбе против корона вируса, *Крушедолска звона* су се 2020. и 2021. године свела на помен погинулима у рату, док културно-умјетнички програм није организован (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2016, maj, pp. 12–13; *Srpsko kolo*, 2018, maj, p. 11; *Srpsko kolo*, 2019, maj, p. 3; *Srpsko kolo*, 2020, maj–jun, p. 19; *Srpsko kolo*, 2021, maj–jun, p. 24; *Srpsko kolo*, 2022, maj–jun, p. 32). Дана 25. маја 2024. године ова манифестација је одржана по 18. пут и поново је обухватила свету архијерејску литургију, коју је служио епископ западноевропски СПЦ Јустин (Јеремић), уз саслужење епископа сремског Василија (Вадића) и свештенства Епархије сремске, као и културно-умјетнички програм у порти манастира, у оквиру којег су наступиле мушке и женске пјевачке групе и културно-умјетничка друштва са играма из различитих дијелова некадашње РСК. Међу говорницима су били предсједник Републике Српске Милорад Додик и министарка за бригу о породици и демографију у Влади Републике Србије Милица Ђурђевић-Стаменковски, а присутни су били и министар за рад, борачка и социјална питања у Влади Републике Србије Немања Старовић, комесарка за избеглице и миграције Наташа Станисављевић и директор Фонда за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону Аутономне Покрајине (АП) Војводине Александар Ђедовац (Budimir, 2024, pp. 313–315; *Srpsko kolo*, 2024, maj, p. 24; *Suza*, 2024, avgust, pp. 37–38).

Нарочиту трајност има фестивал изворних крајишких пјесама *Крајишки*

бисери, који је први пут одржан у Пландишту 3. маја 2003. године. Његов организатор је Завичајно удружење Крајишника *Никола Тесла*, које предводи Никола Везмар. Основни циљ фестивала је „очување, неговање и презентација изворног крајишког певања и преношење ових јединствених вокалних и вокално-инструменталних облика на млађе генерације". Првих пет издања фестивала имало је ревијални карактер, а од шестог добија такмичарски. Почетак фестивалског дана од 2010. године означава се дефилеом пјевачких група кроз центар Пландишта, затим се одржава надметање најбољих изворних пјевачких група, које његују традиционално пјевање крајишких Срба и које су прошле предфестивалску селекцију, а онда слиједи ревијални програм. Од 2013. године фестивал обухвата и семинар *Нематеријално културно насљеђе Срба Крајишника*, који има за циљ „истраживање, систематизовање и документовање нематеријалног културног наслеђа Срба Крајишника, као и подизање свијести о изворном народном стваралаштву и значају очувања нематеријалног културног наслеђа са нагласком на изворно крајишко пјевање као специфичност Срба Крајишника". Јубиларно 20. издање *Крајишких бисера* одржано је 23. октобра 2022. године, а манифестација траје и даље (Vezmar, 2013, pp. 65–67; *Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2016, oktobar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2020, oktobar–novembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2022, februar, p. 9; *Srpsko kolo*, 2022, novembar, p. 26; *Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 27).

Међу „централним" догађајима унутар крајишког корпуса посебан значај имао је *Крајишки откос*, спортско-културна манифестација, која је организована 2010–2016. године. Вријеме одржавања било је везано за Свјетски дан избјеглица (20. јун), а локација – Бусије, насеље у саставу Градске Општине (ГО) Земун Града Београда, које су готово у потпуности подигле избјеглице из РСК. Манифестацију су организовали Коалиција удружења избјеглица и Савез Срба из региона, а њен циљ је био „очување крајишке традиције и културе". На значају су јој својим присуством давали високи државни функционери, па су на 6. *Крајишком откосу* (2015) били присутни министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Александар Вулин и министар одбране Братислав Гашић, који је дошао као изасланик премијера Александра Вучића. Процјене говоре да је на, испоставило се посљедњем, 7. *Крајишком откосу* (2016) било око 4000 људи, а свечано га је отворио министар правде Никола Селаковић. Међу присутнима су били: министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Александар Вулин, замјеник градоначелника Београда Андреја Младеновић и комесар за избеглице и миграције Владимир Цуцић. Вечерње богослужење и помен страдалим Србима у минулом рату тада је служио епископ банатски Никанор (Богуновић), који је у обраћању окупљенима рекао да се „увијек радује манифестацијама које организују Срби из Крајине и на којима се подсјећају обичаја и културе завичаја а на тај начин преносе их на потомке" (*Srpsko kolo*,

2015, decembar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2016, jun, pp. 12–13).

Међу значајнијим манифестацијама треба поменути и *Крајишке пјесме, игре и обичаје*, која се одржава у Бусијама, а поводом Међународног дана избјеглица. Манифестацију организују Координација удружења избеглих и расељених у Републици Србији и Удружење *Завичај* из Београда, а уз подршку ГО Земун и Представништва Републике Српске у Републици Србији. Манифестација је замишљена као „израз очувања културе, традиције, обичаја, а уједно и интеграције Срба Крајишника у Републику Србију". У склопу манифестације наступају културно-умјетничка друштва избјеглих Крајишника и гуслари, поезију читају пјесници, излажу се слике, књиге, рукотворине, а одржава се и такмичење косаца. Прва манифестација овог типа одржана је 17. јуна 2017. године, а с обзиром на вријеме и мјесто одржавања јасно је да је била својеврсни продужетак *Крајишког откоса*. Међутим, у своја прва три издања доживјела је приличан неуспјех, с обзиром на слабу посјећеност. У прва три издања ова манифестација је добила подршку Александра Вулина, најприје као министра за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, а затим као министра одбране, који се два пута и обратио малобројној публици. Четврто издање ове манифестације отворио је предсједник ГО Земун Дејан Матић, а шесто нови предсједник исте градске општине Гаврило Ковачевић (*Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 20; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 7; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 6; *Srpsko kolo*, 2020, maj–jun, p. 22; *Srpsko kolo*, 2021, jun–jul, p. 17; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 17).

Удружење Срба из Републике Српске и Републике Српске Крајине у Панчеву је, убрзо по оснивању 1991. године, покренуло манифестацију *Крајишко прело*, која се од тада редовно одржава сваке године, па је 28. новембра 2015. године одржана јубиларни 25. пут. *Крајишко прело* у Панчеву окупља Крајишнике, али и Херцеговце, њихове потомке и пријатеље, с обзиром да баштини традицију *Босанско-херцеговачког прела* покренутог 1986. године. Удружење Срба из Републике Српске и Републике Српске Крајине је због пружања помоћи сународницима, његовања традиције и обичаја родног краја добило *Октобарску награду Панчева*. *Крајишко прело* је 24. новембра 2023. године одржано по 36. пут, па представља једну од најдуговјечнијих крајишких манифестација у Србији (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2016, novembar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2017, novembar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2022, novembar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2023, novembar, p. 27).

Низ завичајних удружења Крајишника организује манифестације под именом *Крајишко вече*. Културно-уметничко друштво (КУД) *Крајина* из Београда организује једно од највећих, али и најтрајнијих окупљања Крајишника – *Крајишко вече*, које је покренуто 1997. године. Та манифестација се, на почетку, одржавала на различитим локацијама у Београду, а затим се усталила на Ади Циганлији, на обали Саве. С обзиром на трајност мани-

фестације и популарност коју међу Крајишницима им КУД *Крајина*, које представља „кровну организацију у домену културно-умјетничког стваралаштва и чувања традиције“ међу избјеглим Крајишницима, *Крајишкој вечери* редовно присуствује по око 700 људи, колики је капацитет ресторана у којем се годинама одржава. Дана 3. фебруара 2024. године *Крајишко вече* је одржано јубиларни 25. пут (*Srpsko kolo*, 2016, februar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2018, januar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2019, februar, p. 18; *Srpsko kolo*, 2020, januar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 24).

Клуб досељених и прогнаних лица општине Бачка Топола, који је формиран 18. марта 1999. године, организује *Крајишко завичајно вече*, на којем се обично окупи око 200 људи из свих крајева некадашње РСК (*Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 18; *Srpsko kolo*, 2022, novembar, p. 24). Удружење грађана Крајине *Зора* у Крагујевцу од оснивања организује *Крајишко вече*, па је 30. новембра 2018. године та манифестација одржана јубиларни 15. пут. Окупила је Крајишнике са подручја Крагујевца, Крушевца, Рековца и других мјеста централне Србије (*Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 20).

Удружење Крајишника града Смедерева 1. априла 2023. године по 13. пут је организовало *Крајишко вече*, којем је присуствовало око 400 људи. У организацији овог завичајног скупа њима се прикључило Удружење бораца Крајине у Републици Србији. Заједничким снагама уприличили су и 18. *Крајишко вече* у Смедереву, које је одржано 6. априла 2024. године. Један од главних организатора Милан Гаћеша, предсједник Удружења бораца Крајине у Републици Србији, рекао је шта је суштина ових окупљања: „Нашу културу сјећања и наше обичаје чувамо да младе генерације знају ко смо, и одакле смо и да постојимо и данас“ (*Srpsko kolo*, 2023, mart, p. 24; *Srpsko kolo*, 2023, novembar, p. 26; *Srpsko kolo*, 2024, april–maj, p. 22).

Удружење Крајишника општине Ковачица *Завичај* у децембру 2017. године у Дому културе у Самошу организовало је прво *Крајишко ӣосело*. Манифестацију је подржала Општина Ковачица, а окупила је Крајишнике из Ковачице, Црепаје, Идвора, Уздина, Дебељаче, Путникова и Самоша. Жеља удружења је да се *Крајишко ӣосело* одржава широм општине, па је друго окупљање организовано 10. новембра 2018. у Дому културе *Јожеф Аӣила* у Дебељачи, а треће 14. децембра 2019. године у Ковачици (*Srpsko kolo*, 2017, decembar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, novembar, p. 21).

Удружење Крајишника западно од Дрине и Дунава из Пећинаца организује *Крајишко вече* у Доњем Товарнику (код Пећинаца), а 25. новембра 2018. године та манифестација је одржана други пут. Тада се окупило око 250 Крајишника, њихових потомака и пријатеља, а окупљене је поздравио и предсједник Општине Пећинци Жељко Трбовић (*Srpsko kolo*, 2017, novembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 20).

Крајишко вече се организује и у Зрењанину. Иза њега стоји Српско-руско

братство *Петровград*, а 14. децембра 2019. године одржано је други пут. Циљ манифестације је да се очува крајишка традиција, као и да се млађи нараштаји упознају „са обичајима и вриједностима родног краја“ (*Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 28).

Удружење Крајишника из Старе Пазове је током прве четири године рада уписало око 1250 чланова, а 2020. године је организовало прво *Крајишко госело*. Представили су се завичајни писци, пјевала је мушка пјевачка група, а циљ ове манифестације је био „да се избјегла, прогнана и расељена лица присјете ко су, шта су и одакле су и да наставе да његују своју културу, обичаје и језик“ (*Srpsko kolo*, 2020, oktobar–novembar, p. 28).

У данима око Никољдана, који је представљао славу РСК, у Новом Саду се одржавају *Дани Српске Крајине у Српској Атини*, који обухватају манифестације различитог типа – наступе културно-умјетничких друштава и пјевачких група, изложбу књига и рукотворина, али централно мјесто има *Свесрпски крајишки сабор*. Организатор манифестације је Удружење *Отаџбински покрет*, предвођено Драгомиром Лалићем, а подршку му редовно даје покрајински Фонд за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону. О основним циљевима манифестације можда најбоље говори слоган под којим се одржава „док живе Крајишници, живјеће и Крајина“ (*Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 16; *Srpsko kolo*, 2021, decembar, p. 12; *Srpsko kolo*, 2023, decembar, p. 20).

Окупљања Славонаца

У погледу завичајних вечери појединих крајинских регија, најдужу традицију има *Славонско вече* у Смедереву. Организује га Удружења за његовање обичаја и културних традиција Славонаца у Смедереву, које је основано 1981, а почевши од 1982. сваке године у фебруару организује *Славонско вече*. Према томе, ова манифестација је покренута значајно прије распада социјалистичке Југославије од стране Славонаца који су се у мирнодопским условима настанили на подручју Смедерева, Пожаревца и Костолца. Међутим, када је почео Грађански рат у Хрватској 1991. године прекинута је пракса одржавања *Славонских вечери*, са чиме се наставило недуго по завршетку рата. Организатори манифестације, које предводи Симеон Јовановић, процјењују да на подручју Смедерева и Пожаревца живи око 5.000 грађана поријеклом из Славоније, а на *Славонским вечерима* у Смедереву окупља их се и по 550. *Славонско вече* је 24. фебруара 2024. године одржано 38. пут, чиме је посвједочило какву традицију има (*Srpsko kolo*, 2016, april, p. 9; *Srpsko kolo*, 2018, februar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2019, februar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, februar, p. 32; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 27).

Велики значај за очување идентитета српског народа из једне од некадашњих крајишких регија имају *Славонске вечери*, које у Београду организују два различита удружења. Удружење Славонаца организује *Славонско вече* у

београдском насељу Ледине, а непосредно прије увођења ванредног стања због пандемије корона вируса 7. марта 2020. године одржано је шести пут (*Srpsko kolo*, 2018, februar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 24; *Srpsko kolo*, 2020, mart–april, p. 29). И *Славонско вече* које организује Удружење *Славонија у срцу* има за циљ да „отргне од заборава културне вриједности Славоније", а шта је суштина тог окупљања види се и по ријечима Миодрага Жарковића, предсједника Удружења *Славонија у срцу*: „Морамо чувати осјећај припадности према нашој Славонији и да помажемо нашим Славонцима који су остали на родној груди". *Славонско вече* је прилика да се покаже ношња славонских Срба и да се евоцирају успомене на пјесму и игру са светковина у завичају (*Srpsko kolo*, 2017, april, p. 29; *Srpsko kolo*, 2018, mart, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 29; *Srpsko kolo*, 2022, april–maj, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, april, p. 24; *Srpsko kolo*, 2024, april–maj, p. 24).

Славонци се окупљају и у Новом Саду. Четврто *Славонско вече* организовано је 3. децембра 2016. у насељу Ветерник, а шесто 1. децембра 2018. године у Футогу, када се окупило око 350 Славонаца (*Srpsko kolo*, 2016, decembar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2023, decembar, p. 24).

Осим окупљања која претендују да повежу све Славонце, одржавају се и скупови појединих мјеста у Славонији. Од 1993. године на различитим мјестима у Војводини одржавају се сусрети некадашњих мјештана Новог Обилићева (код Вировитице). Ради се о колонистичком насељу формираном између два свјетска рата, које је послије протјеривања свог већинског, српског становништва преименовано у Звонимирово. Јубиларни 30. сусрет бивших мјештана бившег Новог Обилићева одржан је у Бездану (код Сомбора) 3. јуна 2023. године (*Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 21). У Београду се од маја 2001. године окупљају мјештани многострадалног Јасеновца (код Новске), иако иза њих не стоји никакво организовано удружење. Дана 3. јуна 2017. године у Земуну су се окупили по 16. пут, а са њима су биле и њихове комшије из Уштице и Млаке. Циљ њиховог окупљања је „да отргне од заборава пријатељства, родбинске везе, али и пјесму и обичаје из завичаја" (*Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 20; *Srpsko kolo*, 2018, maj, p. 25). У београдском насељу Борча традиционално се окупљају мјештани села Мацуте (код Подравске Слатине). С обзиром да немају организовано удружење, њихово окупљање организује одбор, на чијем челу се налазио Златко Мишчевић, а затим Борислав Ратић. На 12. завичајној вечери села Мацуте 14. априла 2018. године покренута је иницијатива да се прикупе средства за обнову Храма Успења Пресвете Богородице у Мацутама. Храм је запаљен на Божић 7. јануара 1942. године и никада се није радило на његовој обнови (Mirković, 2016, p. 198; *Srpsko kolo*, 2018, mart, p. 21; *Srpsko kolo*, 2019, april, p. 23; *Srpsko kolo*, 2023, april, p. 24).

Завичајно удружење *Билоīора* 10. јула 2010. године одржало је први *Сабор Билоīораца* у Смедеревској Паланци.[1] Касније су окупљања Билогораца одр-

[1] Завичајно удружење *Билоīора* формирано је у Гроцкој 15. марта 2008. године, а за првог предсједника изабран је Милан Басташић (*Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 12).

жавана у Руми, Гроцкој, Панчеву и Новом Саду, да би се затим усталила у Белом Потоку, подавалском насељу надомак Београда. Руководство Удружења истиче да сврха ових окупљања није само дружење и забава, „већ и прилика да се проговори о оном што је учињено током протекле године и договори како сачувати оне највредније традиције предака, свијест о поријеклу и специфичном билогорском роду". Јубиларни 10. *Сабор Билогораца* одржан је 2. јуна 2019. године (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 15; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 12; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 33). Од завичајних вечери села вриједна помена је и традиција коју су успоставили избјегли из Бучја (код Пакраца), који у Београду организују *Бучко вече*, на којем се окупе и некадашњи мјештани Дерезе, Горњих Граховљана, Средњих Граховљана, Доњих Граховљана, Драговића, Горње Шуметлице, Доње Шуметлице, Бранежаца, Малих Будића, Великих Будића, Ожеговаца, Поповаца, Котурића, Главице, Јаковаца, Крички, Рогуља, Цицвара, Бјелајаца, Цикота, Пргомеља и Тисовца. Јубиларно 10. *Бучко вече* одржано је 10. јуна 2023. године (*Srpsko kolo*, 2018, maj, p. 24; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 25; *Srpsko kolo*, 2022, jul–avgust, p. 24; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 27).

У насељу Бусије 24. јуна 2017. године први пут је одржано *Вече Пајучкоī краја*, када се окупило око 250 некадашњих мјештана Вођина, Кометник-Јоргића, Кометник-Зубића, Добрића, Секулинаца, Горњих Мељана, Ђуричића, Слатинског Дреновца, Мацута, Смуда, Бокана, Чералија, Ријенаца и других мјеста око Подравске Слатине и Ораховице, који данас живе широм Србије, али и у Аустрији, Великој Британији, Швајцарској, Италији, Аустралији и другим земљама. С обзиром на интересовање, *Вечери Пајучкоī краја* у Бусијама постале су редовне (*Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 25; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 22; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 20).

Окупљања Кордунаша

Кордунашко вече у Београду, које организује Завичајни клуб Кордунаша, по масовности је једно од највећих окупљања Крајишника у Србији, а на јубиларном 30. сабору Кордунаша у београдском насељу Борча било је око 1200 људи. *Кордунашко вече* у Београду, осим Кордунаша који живе у Србији, окупља и оне које је животни пут одвео у Њемачку, Аустрију, Канаду, САД и друге земље. Често се на *Кордунашкој вечери* показује и чврста веза са Србима који и данас живе на Кордуну, па су на *Кордунашке вечери* долазили: замјеник жупана Сисачко-мославачке жупаније из реда српског народа Богдан Ркман; начелник Општине Крњак а затим замјеник жупана Карловачке жупаније из реда српског народа Дејан Михајловић и начелник Општине Гвозд Милан Врга. Кордунашко 34. окупљање, које је одржано 9. марта 2024. године, благословио је епископ горњокарловачки Герасим (Поповић), а присутнима се обратио начелник Општине Крњак Перица Матијевић (*Srpsko kolo*, 2016, mart, p. 23; *Srpsko kolo*, 2017, mart, p. 21; *Srpsko kolo*, 2018, februar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 25; *Srpsko kolo*, 2022, maj–jun, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, mart, p. 25;

Srpsko kolo, 2024, mart–april, p. 25). Када је 26. новембра 2022. године дошло до стварања још једног удружења које претендује да обједини Кордунаше – Удружења Кордунаша, потомака и пријатеља Кордуна, за чијег је првог предсједника изабран некадашњи предсједник Завичајног клуба Кордунаша Петар Шаула, покренута је и манифестација *Сабор Кордунаша*, са истом амбицијом као и *Кордунашко вече* (*Srpsko kolo*, 2022, novembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2023, novembar, p. 26).

У Културном центру Инђија 28. октобра 2023. године одржано је прво *Кордунашко ūрело*. Организатор је била Изворна група *Кордун*, која дјелује у оквиру Завичајног друштва *Ђорђе Војновић* из Инђије, а у програму су учествовала културно-умјетничка друштва, пјевачке групе и завичајна друштва из Вргинмоста, са Соколца, из Крчедина (код Инђије), Чонопље (код Сомбора), Раниловића (код Аранђеловца) и Београда. Манифестацију су подржали: Општина Инђија, Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама и Фонд за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону АП Војводине. Између осталих, прелу је присуствовао и начелник Општине Гвозд Милан Врга, а манифестацију је пратила и изложба фотографија и рукотворина жена са Кордуна (*Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 23).

Окуūљања Банијаца

Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније из Београда покренуло је *Банијско вече*, које представља једну од најзначајнијих крајишких манифестација регионалног типа. Уз популарну музику, наступиле би мушка и женска пјевачка група *Банија*, као и дјечија фолклорна секција удружења, а плесало се коло и дрмеш. Главни циљ ових окупљања, како је рекао предсједник Управног одбора поменутог удружења Мирослав Ковјанић, осим дружења, весеља, показивања јединства, снаге и младости, је „да и наша дјеца никад не забораве своје коријене, ђедовину, тј. нашу драгу Банију“ (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 21; *Srpsko kolo*, 2018, april, p. 24). *Банијске вечери* су замишљене и као спона између прогнаних Банијаца и земљака који и даље живе на Банији. С тим у вези на 9. *Банијској вечери* 27. маја 2016. године присутан је био Богдан Ркман, замјеник жупана Сисачко-мославачке жупаније из реда српске националне мањине, који је присутнима поручио да „док год чувате у себи Банију у срединама у којима сада живите, постоји нада и за наше боље сутра“ (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 14). Преко 400 Банијаца окупило се на 12. *Банијској вечери* 10. маја 2019. године. Том приликом су прикупљана средства за изградњу Храма Светог Спиридона Чудотворца у Петрињи, а присутнима су се обратили Милорад Пуповац, предсједник Српског народног вијећа (СНВ), и Дејан Јовић, професор на Факултету политичких знаности у Загребу, који су били први на листи кандидата Самосталне демократске српске странке (СДСС) за предстојеће изборе

за Европски парламент. Они су том приликом позвали прогнане Банијце да гласају на изборима и помогну да се у Европском парламенту чује и глас Срба (*Srpsko kolo*, 2019, april, p. 25). Због мјера у борби против корона вируса двије године нису одржаване *Банијске вечери*, 2022. и 2023. године присутнима се обратила Мирјана Олуић, замјеник жупана Сисачко-мославачке жупаније из реда српске националне мањине, која се захвалила за помоћ Банији послије земљотреса и позвала присутне да се врате на Банију, „ако не у потпуности, онда бар сваке године да обиђу тај прекрасни простор" (*Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 20; *Srpsko kolo*, 2022, oktobar, p. 13; *Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 25). Наредно, 17. *Банијско вече* одржано је у београдском насељу Добановци 20. априла 2024. године, а имало је хуманитарни карактер, пошто су скупљана средства за помоћ фудбалском клубу *ППГ* из Рујевца (код Двора), који је обновио рад. Догађај је поново испоштовала Мирјана Олуић, замјеник жупана Сисачко-мославачке жупаније из реда српске националне мањине, а присутан је био и Александар Ђедовац, директор покрајинског Фонда за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону (*Srpsko kolo*, 2024, april–maj, p. 23).

Подружница Завичајног удружења Банијаца, потомака и пријатеља Баније у Новом Саду 5. децембра 2009. године организовала је прво *Банијско вече*. Ова манифестација је временом постала „мјесто на којем се креира локално-регионални супкултурни идентитет Банијаца у Војводини у односу на Србе старосједиоце, али и друге досељенике у Војводини". Када је 6. децембра 2015. године по седми пут одржано *Банијско вече*, међу око 400 Банијаца, њихових потомака и пријатеља био је и градоначелник Новог Сада Милош Вучевић. Почевши од 2017. године организатор новосадске *Банијске вечери* више није била подружница београдског удружења, већ самостално Завичајно удружење *Банија*. На 11. *Банијској вечери* (2019) присутни су били и Здравко Јелушић, предсједник Скупштине Града Новог Сада, и Душко Ћутило, директор покрајинског Фонда за помоћ избеглим, расељеним лицима и сарадњу са Србима у региону (Polovina, 2013, pp. 5–19; *Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2016, decembar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2017, novembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2019, januar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 31).

Завичајно удружење *Банија* из Суботице организује *Банијско прело*, које сваке године окупи више стотина Банијаца, њихових пријатеља и љубитеља крајишке традиције и културе.[2] Осим окупљања земљака, овакви догађаји често имају и хуманитарни карактер, па је на 13. *Банијском прелу*, које је одржано 28. јануара 2023. године, сакупљан новац за поновну изградњу Храма Светог Спиридона Чудотворца у Петрињи, који је рушен у два рата. Традиционалном окупљању Банијаца у Суботици том приликом су присуствовали

[2] Завичајно удружење *Банија* формирано је у Суботици 2012. године. За првог предсједника изабран је Чедомир Пађен, док је предсједник Управног одбора постао Жељко Тинтор. Циљ удружења је „очување традиције, обичаја и културе Баније", а броји око 400 чланова.

директор покрајинског Фонда за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону Александар Ђедовац и замјеник жупана Сисачко-мославачке жупаније из реда српске националне мањине Мирјана Олуић (*Srpsko kolo*, 2018, mart, p. 28; *Srpsko kolo*, 2019, maj, p. 20; *Srpsko kolo*, 2022, maj–jun, p. 17; *Srpsko kolo*, 2023, januar, p. 32; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 23). Исто удружење у Суботици организује и фестивал изворних пјесама *Ој, Банијо, родна грудо моја*, који је 17. септембра 2022. године одржан по четврти пут. У такмичарском и ревијалном програму учествовало је по 15 мушких и женских пјевачких група (*Srpsko kolo*, 2022, septembar, p. 24).

У Дому културе у Бачком Соколцу (код Бачке Тополе) 2023. године је одржано прво *Банијско прело*. Заједничким снагама организовали су га Завичајно удружење *Банија* из Бачке Тополе и Завичајно удружење *Банија* из Суботице. Окупило се око 200 Банијаца, њихових потомака и пријатеља, међу којима је био и предсједник Скупштине Општине (СО) Бачка Топола Саша Срдић (*Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 25).

Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније организује и *Банијско плетено коло*, које се одржава у Културном центру у београдском насељу Угриновци, а окупља око 180 извођача (*Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 22). Исто удружење је на истом мјесту 15. септембра 2019. године по први пут организовало изложбено-продајни *Базар банијских умотворина и рукотворина „Банија у срцу"*. Базар је подржала ГО Земун, што је својим присуством показао предсједник општине Дејан Матић. Ова манифестација је наредних година заживјела, па је на њој настављено приказивање оригиналних рукотворина Баније, ручних радова књига банијских писаца итд. Осим тога, манифестацију увијек прати културно-умјетнички програм, који обухвата наступ мушке и женске пјевачке групе, старије и млађе фолклорне групе, као и ревију мушке и женске народне ношње са Баније (*Srpsko kolo*, 2019, septembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2021, jun–jul, p. 24; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 20; *Srpsko kolo*, 2023, septembar, p. 20).

Осим догађаја који имају намјеру да окупе све Банијце, постоје и окупљања некадашњих житеља појединих мјеста. Дана 26. марта 2016. године по десети пут окупили су се и некадашњи мјештани Стрмена, Црквеног Бока и Ивањског Бока на завичајној вечери ова три села у широј околини Сиска (*Srpsko kolo*, 2016, april, p. 9). У Футогу су се 6. августа 2022. године по 10. пут окупили мјештани Живаје (код Костајнице), живописног мјеста на Банији, између Саве и Уне (*Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 31). Посљедње недјеље у августу у Батајници се по традицији одржава *Дворско вече*, на којем се окупљају бивши житељи Двора (*Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 30).

Окупљања Личана

Осим банијског, у Суботици се одржава и *Личко прело*, а организује га Удружење Личана *Лика* из Суботице. *Личко прело* у Суботици „има за циљ

да покаже културну шароликост и богатство народа који живе у Суботици, али и да Личане врати својим коријенима". Намјера организатора је да се кроз ову манифестацију сачува „обичај одржавања прела, сабирања народа око огњишта уз причу, песму и игру, јело и пиће", а све у циљу „да се не заборави завичај, његова култура, традиција и обичаји". Четврто *Личко прело* у Суботици одржано је почетком 2017. године, а носило је и хуманитарни печат, с обзиром да је дио новца прикупљен од томболе дониран Градском удружењу за помоћ особама са аутизмом. Међу више од 300 присутних био је и градоначленик Суботице Богдан Лабан. И 5. *Личко прело* имало је хуманитарни карактер, пошто је прикупљан новац за изградњу Храма Светог Нектарија Егинског у суботичком насељу Прозивка. На 6. и 7. *Личком прелу* сакупљан је новац за довршетак радова на изградњи храма посвећеног жртвама *Олује* на Банстолу, који се налази на падинама Фрушке горе, на подручју између Чортановаца (код Инђије) и Сремских Карловаца. Послије паузе изазване пандемијом корона вируса (2021–2022), прело је обновљено 2023. године, а редован гост је градоначелник Суботице Стеван Бакић (*Srpsko kolo*, 2017, februar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2018, januar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2019, februar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2023, februar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 23).

Традиционално *Личко прело* одржава се и у Бањи *Јунаковић* у Пригревици (код Апатина), а организатор је Завичајно удружење *Никола Тесла* из Апатина. Када се на 3. *Личком прелу* у Бањи *Јунаковић*, које је одржано 27. фебруара 2016. године, окупило око 700 Личана, њихових потомака и пријатеља било је јасно да се ради о једном од најмасовнијих окупљања Крајишника у Србији. На *Личком прелу* се служе јела карактеристична за Лику, а у културном дијелу програма наступају женске и мушке пјевачке групе и културно-умјетничка друштва. На 4. *Личком прелу* 2017. године међу присутнима је био и покрајински секретар за регионални развој, међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу Огњен Бјелић, док је окупљене поздравио предсједник Општине Апатин Милан Шкрбић, који се уједно налазио на челу Завичајног удружења *Никола Тесла*. Захваљујући томе, у организацију апатинског *Личког прела* временом су се активно укључили Општина Апатин, Туристичка организација Апатин и Градско културно-уметничко друштво (ГКУД) *Дунав*, а манифестација је додатно добила на значају и масовности (*Srpsko kolo*, 2016, februar, p. 16; *Srpsko kolo*, 2017, februar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2018, februar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2019, februar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 32).

Дугачку традицију има и *Личко вече* у Новом Саду. Организују га: Удружење Личана, Друштво српских домаћина и Матица исељеника Војводине, а баштини традицију *Личког прела*, које је први пут одржано 16. маја 1921. године. Међутим, окупљања Личана у Новом Саду, рођена у кругу личких добровољаца из Великог рата, прекинули су рат и окупација 1941, а настављена су тек 1960. године (*Srpsko kolo*, 2017, februar, p. 29; Pavlica i Borić, 2021,

pp. 81–85, 89–96).

Осим догађаја који претендују да окупе све Личане, окупљају се и мјештани појединих личких насеља. Удружење Дрежничана и Јасенчана од 1991. године у Београду организује сусрет и дружење некадашњих мјештана Дрежнице и Јасенка (код Огулина), села на размеђи Лике и Горског Котара. Та манифестација је у Београду опстала упркос свим искушењима са којима се српски народ тога краја суочио, па је 11. новембра 2023. године одржано 32. окупљање по реду. На вечери Дрежничана и Јасенчана окупља се обично око 100 људи поријеклом из та два села, али и њихових потомака (*Srpsko kolo*, 2016, novembar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2017, novembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2023, novembar, p. 25).

Удружење Госпићана *Никола Тесла* организује *Вече Госūићана*, које окупља око 200 Срба поријеклом са госпићког подручја (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 14; *Srpsko kolo*, 2017, novembar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 22). Дана 28. маја 2016. године одржано је шесто по реду вече Плашчана. Бивши мјештани Плашког (код Огулина) окупили су се на Новом Београду и са хуманитарним циљем – прикупљање средстава за обнову Саборног храма Ваведења Пресвете Богородице и Владичанског двора у Плашком (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 15). Завичајни клуб Личана *Срб* сваке године организује окупљање некадашњих мјештана Горњег и Доњег Срба (код Доњег Лапца), њихових потомака и пријатеља.[3] Сабор Србљана се одржава са циљем да се његује пријатељство и да се не забораве традиција и обичаји завичаја или како је то уобличио Ђорђе Кеча, предсједник удружења: „Желимо да развијамо нераскидиву везу са Србом, завичајем, с циљем да то пренесемо на генерације које долазе“ (*Srpsko kolo*, 2017, april, p. 24; *Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2023, april, p. 25). Први завичајни скуп некадашњих мјештана села Дерингај, Кијани, Омсица, Губавчево Поље и Глогово (код Грачаца) одржан је у Земуну 30. јуна 2018. године. На скупу се окупило скоро 200 Горњана, како се мјештани ових села називају у грачачком крају, с обзиром да су позиционирана на вишој надморској висини (*Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 18; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 22).

У Београду се одржавају традиционална госпојинска дружење Дивосељана, која представљају наставак традиције, а још више подсјећање, на некадашње дружење Дивосељана за Малу Госпојину крај Храма Рођења Пресвете Богородице у Дивоселу (код Госпића), који је запаљен у Другом свјетском рату, а потпуно уклоњен у поратним годинама. Село је потпуно уништено у минулом рату (1993), данас има само једног становника, па отуда ова окупљања имају посебан значај, јер Дивосела изван избјегличких кругова нема ни у назнакама.

[3] Завичајни клуб Личана *Срб* основан је 16. октобра 2002. године у Београду, а за првог предсједника изабран је пензионисани генерал-мајор полиције Милан Шијан, док је на чело Управног одбора стао пензионисани потпуковник Југословенске народне армије (ЈНА) Данило Жежељ (*Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, april, p. 24).

Дружење организује Удружење Дивосељана, а окупља се 50-ак некадашњих житеља (*Srpsko kolo*, 2017, septembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2018, septembar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2019, septembar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2023, septembar, p. 20).

У Београду је 3. новембра 2018. године одржано треће окупљање некадашњих мјештана села Медак (код Госпића). Окупило се око 100 бивших житеља овог многострадалног села, а са њима и комшије из Почитеља, Личког Читлука, Крушковца и Горње Плоче. Иза овог окупљања не стоји организовано удружење, већ група ентузијаста коју предводи Милорад Загорац, предсједник КУД-а *Крајина*. Према ријечима главног организатора, циљ овог окупљања је „евоцирање успомена на завичај, присјећање на лијепе дане живота у родном селу и његовање добрих и квалитетних међуљудских и комшијских односа“ (*Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 31). На Банстолу су се 25. маја 2019. године први пут окупили некадашњи мјештани Штикаде (код Грачаца), а међу присутнима је била и Бранка Веселиновић, замјеник начелника Општине Ловинац, којој ово село данас припада (*Srpsko kolo*, 2019, maj, p. 18).

Дана 15. октобра 2022. године први пут су се окупили мјештани Турјанског (код Оточца). Ово село по попису становништва из претходне године има тек 26 житеља, али се на завичајној вечери окупило стотињак Турјанчана и других Личана. Када је 14. октобра 2023. године ово окупљање одржано по други пут, било је јасно да је та манифестација заживјела (*Srpsko kolo*, 2022, novembar, p. 25; *Srpsko kolo*, 2024, januar, p. 20).

Окупљања Далматинаца

Осим Банијаца и Личана, у Суботици се окупљају и Далматинци. На Палићу (код Суботице) 1. октобра 2021. године одржано је пето по реду *Завичајно вече Далматинаца* у организацији Завичајног удружења *Далмација*.[4] Све окупљене поздравио је градоначелник Суботице Стеван Бакић, а међу присутнима је био и директор покрајинског Фонда за избегла, расељена лица и сарадњу са Србима у региону Душко Ћутило (*Srpsko kolo*, 2021, oktobar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2022, oktobar, p. 28).

Завичајно удружење Ервеничана основано је 2006. године и убрзо је покренуло окупљање мјештана овог некада великог села у залеђу Книна. Ервеничани су успоставили традицију да се у избјеглиштву окупљају за Светог Саву, а у свом селу за Спасовдан. На 12. *Светосавском скупу* Ервеничана, који је одржан 30. јануара 2016. године на Ади Циганлији, међу око 200 окупљених био је и начелник Општине Ервеник Предраг Бурза. Наредно 13. окупљање организовано је у Старој Пазови, гдје се, вјерује се, смјестио највећи број протјераних Ервеничана. Ада Циганлија је поново угостила Ервеничане на 14. *Светосавском скупу*, а међу присутнима су били: предсједник ГО Земун Дејан Матић, начелник Opštine Ервеник Предраг Бурза и замјеник градона-

[4] Завичајно удружење *Далмација* формирано је 2010. године.

челника Београда Горан Весић. Процјене говоре да је на тој манифестацији било око 450 људи (*Srpsko kolo*, 2016, januar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2017, januar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 15).

Завичајно удружење *Миочић* формирано је у Београду 2010, а наредне године су покренута и редовна годишња окупљања бивших мјештана Миочића (код Дрниша). Рад овог удружења и њихова годишња окупљања у првим годинама су имали и строго хуманитарну црту, па су скупљена значајна средства за обнову сеоске цркве и некадашњег дома културе. По узору на своје сусједе из Миочића, 10. децембра 2016. године у Београду су се први пут окупили и мјештани Биочића и Тепљуха. Сврха окупљања је, осим дружења и евоцирања успомена на родни крај, била и да се настави са обновом Цркве Светог Петра и Павла у Биочићу (*Srpsko kolo*, 2016, decembar, p. 21).

Од 2012. године одржавају се окупљања некадашњих мјештана села Горње Биљане (код Бенковца). Окупљања Биљанчана одржавају се у београдском насељу Батајница, а у престоницу тим поводом долазе некадашњи мјештани из читаве Србије. Оно што њихово окупљање разликује од других је што иза њега не стоји никакво званично удружење, већ само група заљубљеника у родно село, коју предводи Марко Дукић. Манифестација почиње парастосом Биљанчанима погинулим у Грађанском рату у Хрватској (1991–1995), као и онима који су преминули између два дружења (*Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2018, oktobar, p. 30; *Srpsko kolo*, 2019, oktobar, p. 20). Завичајно удружење *Морпо̄лача* је одмах по оснивању 2015. године покренуло *Сабор Морпо̄лачана* у Новим Бановцима (код Старе Пазове). Кроз дружење и забавни програм присутни су се присјетили живота у Морполачи (код Бенковца) и покренули иницијативу да се у том далматинском селу изгради православна црква, која би била посвећена Светом Василију Острошком. Организатори су истакли да овим окупљањем „покушавају да једни друге не изгубе из вида и сачувају сјећање на своје спаљено и девастирано село“ (*Srpsko kolo*, 2016, april, p. 9; *Srpsko kolo*, 2017, april, p. 28; *Srpsko kolo*, 2018, januar, p. 32; *Srpsko kolo*, 2019, april, p. 22; *Srpsko kolo*, 2020, mart–april, p. 29).

У београдском насељу Земун Поље 23. новембра 2018. године одржано је 5. *Вече Буковице*, области у унутрашњости Далмације, која се протеже од Зрмање на сјеверу и до Каринског мора на западу и Крке на истоку (*Srpsko kolo*, 2018, novembar, p. 23). Завичајно друштво *Плавно* основано је 8. јануара 2005. године са циљем да окупи мјештане тог некада великог села поред Книна. Удружење је успоставило традицију да се Плавањци окупљају за Светог Саву. Тако је 30. јануара 2016. године у Батајници организовало *Светосавску духовну академију* и дружење Плавањаца. У Цркви Светог Архангела Гаврила одржан је парастос свим Плавањцима који су погинули и умрли од Великог рата па на даље, а затим је у Парохијском дому одржан пригодан програм. Међу око 150 Плавањаца, њихових потомака и пријатеља био је и предсједник ГО Земун Дејан Матић (*Srpsko kolo*, 2016, januar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2017, januar, p. 28; *Srpsko*

kolo, 2020, januar, p. 28).

Почевши од 11. фебруара 2016. године у Београду се окупљају и Срби из Врличке Крајине, тј. они који су родом или поријеклом из: Врлике, Цетине, Цивљана, Косора, Маовица, Подосоја, Отишића, Гарјака, Лактаца и Кољана. Прво *Прело Врличке Крајине* одржано је у Парохијском дому у Батајници, а на челу Организационог одбора стајао је Вукашин Бабић, бивши министар за електропривреду и енергетику у Влади САО Крајине и првој Влади РСК. На првом окупљању избјеглих Врличана прикупљао се и новац за финансирање радова на уређењу Цркве Светог Николе у Врлици. С обзиром да је на 3. *Прелу Врличке Крајине* на Лединама било око 700 људи, оно је добило придјев „велико". Ова прела се одржавају „како би се поново окупио народ који је протјеран и *избрисан* са службених страница и историје општине Врлика са подручја Врличке Крајине". Управо због тога „ови Далматинци окупљају се у великом броју сваке године и поштују своју традицију и обичаје, без обзира што нису у Врличкој Крајини, већ у Србији". Дана 24. фебруара 2024. године одржано је и 5. *Прело Врличке Крајине*, на којем се окупило око 500 људи из тог дијела Далмације и њихових пријатеља са подручја Ливна, Купреса и Дрвара (*Srpsko kolo*, 2016, decembar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2017, februar, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, februar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2023, februar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 26; *Srpski ratnik*, 2024, april, pp. 49–50).

Дана 10. марта 2019. године у Земун Пољу су се први пут окупили некадашњи мјештани Варивода, Какња и Смрдеља (код Книна), као и Ићева (код Шибеника) (*Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 30). Мјештани села Парчић (код Бенковца) први пут су се окупили у Батајници 22. јуна 2019. године, а тим окупљањем жељели су да евоцирају успомене на то буковичко село (*Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 22). Некадашњи мјештани Бенковачког Села (код Бенковца) окупили су се први пут у Батајници 27. децембра 2019. године. Сабрало се око 250 бивших и садашњих мјештана, као и њихових пријатеља, а иза окупљања није стајало удружење, већ само Организациони одбор, којег је предводио Александар Лакић (*Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 23).

У Војки (код Старе Пазове) 2. јуна 2024. године одржано је седмо по реду прело мјештана Отона и Радљевца (код Книна). Осим окупљања Отоњана и Радљевчана, њихових потомака и пријатеља, циљ прела је био прикупљање средстава за обнову Цркве Светог Илије, која спаја та два села (*Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, 29). Дана 19. јуна 2020. године у Батајници је одржано прво завичајно вече парохијана Цркве Светих Петра и Павла у Биовичином Селу (код Книна). У тој парохији и око тог храма окупљени су мјештани: Биовичиног Села, Модриног Села, Колашца и Нунића, па је овај догађај у ствари завичајно вече свих тих села. Иза окупљања није стајало формално удружење, већ по један представник сваког од поменутих села. Осим сусрета и дружења, парохијани су прикупљали и новац потребан за одржавање њихове цркве (*Srpsko kolo*, 2020, jul, p. 25; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 22). *Вечер*

села Билишане и Зеленīрад одржано је 23. марта 2024. године у Бусијама, а на њему су се први пут окупили бивши мјештани ова два села код Обровца. Циљ вечери је био да се наставе добри односи између некадашњих мјештана два сусједна села који су постојали у завичају и „да бисмо једни за друге увијек знали, у овим годинама кад смо по свијету расути“, како се могло чути од организатора (*Srpsko kolo*, 2024, mart–april, p. 23).

Удружења и организације које окупљају Крајишнике

Међу удружењима од значаја за окупљање Крајишника централну улогу је имало Удружење Срба из Хрватске, које је настало у околностима кризе која је потресала социјалистичку Југославију. Идеја да се формира удружење које би окупило Србе изван Хрватске, а са циљем да се српском народу у Хрватској пружи помоћ „у очувању његовог националног идентитета, писма, обичаја и верске самобитности“ појавила се у кругу интелектуалаца и некадашњих партизанских бораца поријеклом из Хрватске. Оснивачка скупштина је одржана на Видовдан 28. јуна 1990. године у Београду, а међу око 4000 присутних били су: Станко Радмиловић, предсједник Извршног већа Социјалистичке Републике (СР) Србије; Слободан Вучетић, члан Предсједништва СР Србије; митрополит загребачко-љубљански Јован (Павловић); Јован Рашковић, предсједник Српске демократске странке (СДС); и Милан Бабић, предсједник СО Книн. За предсједника Скупштине Удружења Срба из Хрватске изабран је Дејан Медаковић, а за предсједника Извршног одбора Богдан Златар. Већ у првим годинама рада удружење се суочило са озбиљним искушењима, с обзиром да је почео Грађански рат у Хрватској. Апеловало је на међународну и домаћу јавност да обрати пажњу на проблеме са којима се суочавају Срби у Хрватској под новим властима, а затим се ангажовало при смјештају избјеглица и сакупљању хуманитарне помоћи. Међутим, послије слома РСК 1995. године удружење је наставило рад у битно измијењеним околностима, с обзиром да се већина Срба из Хрватске нашла у избјеглиштву, примарно у Србији. Интензивиран је рад на збрињавању избјеглица, удружење се борило за њихова статусна питања, а радило се и на промовисању српског гледишта на догађаје из минулог рата. Временом је кључна дјелатност удружења прешла у културно-умјетничку и информативну сферу. Одржаване су изложбе, завичајне манифестације, објављиване књиге, а управо је то поље дјеловања и данас централно у раду Удружења Срба из Хрватске (Dželajlija, 2006, pp. 15–25, 57–82).

Српско културно друштво *Зора* баштинило је традицију истоименог удружења из времена Аустроугарске монархије. Формирано је 25. новембра 1989. године у Плавну, а за првог предсједника Главног одбора изабран је Јован Опачић. Управо се из његових ријечи види да је главни циљ *Зоре* био „његовање и развијање културних вриједности и културних традиција српског народа на подручју Сјеверне Далмације у духу општеприхваћених

демократских уредби да се сваки човјек и сваки народ може слободно изражавати на пољу духовне културе, потврђујући, на тај начин, своју припадност свјетској културној заједници". Све до слома РСК у августу 1995. године *Зора* је дјеловала у Книну, представљајући једног од носилаца њене културне политике. Покренула је часопис *Српска зора*, објављивала књиге, иницирала рад ликовне колоније у манастиру Крка, постављала бисте и рељефе у част значајних људи за Србе у Сјеверној Далмацији. У значајно измијењеним околностима, *Зора* је наставила дјелатност и у избјеглиштву, па и данас има важно мјесто међу прогнаним крајишким Србима (Gulić, 2022, pp. 198–209).

Српско културно друштво *Сава Мркаљ* формирано је у Топуском 17. марта 1990. године као „добровољно удружење грађана, са циљем да се брине, прије свега, о очувању и даљњем развоју српских културних традиција на подручју Кордуна и Баније". За првог предсједника Управног одбора изабран је Миле Боснић, а друштво је врло брзо разгранало своју дјелатност формирајући мрежу пододбора широм Баније и Кордуна. У окриљу друштва покренуто је штампано гласило *Српски глас*, остварени су значајни подухвати на пољу издаваштва и утемељена манифестација *Дани Саве Мркаља*, у оквиру које је додијељивана престижна књижевна награда *Браћа Мицић*. Друштво је обновило рад у избјеглиштву поткрај 1995. године, поново је штампало новине и бавило се издаваштвом. Међутим, у сложеним околностима у којима се налазила СРЈ послије НАТО агресије и његова дјелатност је замрла (Gulić, 2022, pp. 209–216).

Међу организацијама које имају за циљ да се у значајнијој мјери баве очувањем идентитета Срба Крајишника је Културна заједница Крајине (КЗК). Основана је у Београду 2012. године, а њеним радом је све до смрти руководио Жељко Кукић. Културна заједница Крајине основана је са циљем „да буде Крајишницима духовно окупљалиште с циљем учвршћивања идентитета и завичајне индивидуалности нашег народа западно од Дрине". У оквиру КЗК дјелују књижевна, ликовна и музичка секција (*Srpsko kolo*, 2021, novembar, p. 27; *Srpsko kolo*, 2022, maj–jun, p. 31; *Srpsko kolo*, 2023, decembar, p. 27; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 7). Са циљем „заштите културног и националног идентитета Срба Крајишника" у окриљу Културне заједнице Крајине образована је Крајишка српска академија наука и умјетности (КСАНУ). Оснивачка скупштина је одржана 29. фебруара 2020. године, а замишљено је да КСАНУ буде нека врста огранка Српске академије науке и уметности (САНУ) и Академије наука и умјетности Републике Српске (АНУРС). Окупила је људе различитог формата, научних и стручних квалитета. За првог предсједника изабран је Дејан Микавица, док су његови замјеници били: Велимир Ђеримовић, Саша Граворац и Жељко Кукић. Мирко Томасовић је изабран за генералног секретара, Жељко Кукић за предсједника Извршног одбора, Миле Дакић за предсједника Надзорног одбора, а Драган Колунџија је био на челу Суда части. У оквиру КСАНУ планирани су: Одјељење за српски језик, књижевност и

писмо; Одјељење историјских наука; Одјељење за фолклористику и етномузикологију; Одјељење за умјетност и спорт; Одјељење друштвених наука; Одјељење природних наука; Одјељење за духовна и вјерска питања; Одјељење техничких наука; Одјељење за сарадњу са државним институцијама и помоћ Србима у Крајини и региону; и Одјељење војних наука и прогностике. Иако амбициозно замишљена, КСАНУ није остварила никакав значајнији домет (*Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2021, februar–mart, p. 25; *Srpsko kolo*, 2021, jul–avgust, p. 20; *Srpsko kolo*, 2021, septembar, p. 24).

Међу културно-умјетничким друштвима главно мјесто има КУД *Крајина*, које дјелује у Београду од 1996. године и окупља примарно Србе избјегле из Хрватске или њихове потомке. Настало је уједињавањем три културно-умјетничка друштва: КУД *Голубић* из Голубића (код Книна), КУД *Крајина* из Грачаца и КУД *Душан Ђорковић* из Петриње. Осим поменуте *Крајишке вечери*, најзначајнија манифестација у организацији КУД-а *Крајина* био је фестивал фолклора Срба са западне стране Дрине *Шири ми се моје коло мало*, који је покренут 2010. године и на којем су се окупљала културно-умјетничка друштва из Србије, Републике Српске, Федерације БиХ и Хрватске и која су, у карактеристичним ношњама Срба из тих крајева, дефиловала улицама Београда. Како је то изгледало на осмом по реду фестивалу 13. маја 2017. године најбоље свједоче ови редови, који су описивали кретање око 370 учесника по српској престоници: „Дефиле је кренуо од Скупштине града, гдје су се ансамбли групно фотографисали, даље ка Тргу Републике, а затим су прошетали Кнез Михајловом улицом до Калемегдана. Ту је настављено дружење са грађанима, за које је ово била права туристичка атракција. Шаренило разноврсних народних ношњи ширило се Калемегданом уз игру, пјесму и пратњу диплара, двојничара и свирача на традиционалним изворним инструментима“ (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 13; *Srpsko kolo*, 2017, januar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2017, maj, p. 30).

Посебан значај има и КУД *Петрова гора-Кордун* из Београда, који је формиран 2001. године са циљем „чувања, његовања и развијања културног насљеђа Срба Кордунаша и Крајишника, односно чувања и његовања корijена, културног идентитета и вјерно преношење обичаја на млађи нараштај“. Друштво је члан Савеза аматерских културно-уметничких друштава, а учествовало је на разним фестивалима и смотрама народног стваралаштва у Србији, Црној Гори и Републици Српској. У оквиру КУД-а ради пет секција: мушка и женска пјевачка група, фолклорна, музичка и рецитаторска секција. Најважнија активност КУД-а *Петрова гора-Кордун* је годишњи концерт *Завичају у срцу те носим*, који се одржава у Београду, а на којем окупљају друге чуваре крајишке културне баштине – мушке и женске пјевачке групе. Циљ ове манифестације бива јаснији из ријечи предсједника КУД-а *Петрова гора-Кордун* Стеве Бекића: „Звуке завичаја морамо вјерно преносити на млађи нараштај како би они наставили да чувају наш идентитет“ (*Srpsko kolo*, 2016, avgust, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2018, septembar, p. 23;

Srpsko kolo, 2019, oktobar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2023, septembar, p. 27).

Доминантно крајишки печат има и КУД *Ћирило и Методије* из београдског насеља Бусије, с обзиром да је настанак тог насеља неодвојив од Срба Крајишника, који су га и створили на сремској ледини уз српску престоницу. Културно-уметничко друштво *Ћирило и Методије* оформљено је у јануару 2011. године са циљем „да се од заборава сачувају игре и пјесме бивших крајева становника Бусија". Већ у првих пет година рада имало је преко 120 играча, подијељених у три групе. Друштво је наступало широм Србије и Републике Српске, али и у Хрватској, Бугарској и Грчкој. Између осталих, на њиховом репертоару налазе се: *Глуво коло*, *Буковачки сајам*, *Српска Славонија* и *Игре са Кордуна*. Централна манифестација КУД-а *Ћирило и Методије* је фестивал фолклора и обичаја *Старазама наших предака*, који обухвата наступе културно-умјетничких друштава, косидбу на традиционални начин и пастирски вишебој (*Srpsko kolo*, 2016, mart, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, maj, p. 21; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 20; *Srpsko kolo*, 2019, maj, p. 13; *Srpsko kolo*, 2022, mart, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, januar, p. 28).

Исто тако, крајишки печат има и КУД *Марко Орешковић* из Бачког Грачаца (код Оџака), с обзиром да су то равничарско мјесто у колонизационим процесима након Другог свјетског рата у значајној мјери населили Личани. Најзначајнија манифестација коју организује ово културно-умјетничко друштво је фестивал народног стваралаштва *Не заборави, роде* (*Srpsko kolo*, 2018, oktobar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2023, februar, p. 11). Сличног типа је и КУД *Вук Караџић* из Чонопље, с обзиром да су то равничарско мјесто у значајној мјери населили Кордунаши. Друштво је основано 1952. са циљем „да чува и његује обичаје Кордуна", а његова главна манифестација је *Кордунашко прело*, које је 2018. године имало јубиларно 40. издање (*Srpsko kolo*, 2016, avgust, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, februar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2018, februar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2020, februar, p. 16).

У Крагујевцу је 27. септембра 2003. године формирано Удружење грађана Крајине *Зора* „са циљем афирмације културно-историјских и других вриједности грађана чије је поријекло из Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славоније и Босанске Крајине". У оквиру друштва 2004. је почела са радом женска, а 2006. године мушка пјевачка група. Главна манифестација овог удружења били су *Дани Крајине у Шумадији*, која је обухватала: извођење пјесама и игара из Крајине и Шумадије; изложбу старих предмета и рукотворина из Крајине; приказ традиционалних јела са подручја Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славоније и Босанске Крајине; и изложбу ликовних радова умјетника из Крајине. Манифестацију је подржавао Град Крагујевац, а имала је за циљ „да допринесе очувању културног идентитета грађана Крајине, као и упознавање грађана Шумадије са традицијом, културом и обичајима Срба са Кордуна, Баније, Лике, Далмације, Славоније, Босанске Крајине као и Косова и Метохије" (*Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 21; *Srpsko kolo*, 2017, septembar, p. 21;

Srpsko kolo, 2018, septembar, p. 24). Када је активност тог удружења утихнула, у Крагујевцу је 2013. године формирано Удружење Срба из Хрватске *Никола Тесла*. Настало је са циљем да се очува култура, традиција и обичаји српског народа из Хрватске, али и да се успоставе чврсте везе са Србима који и данас живе у Хрватској. Удружењем годинама руководи Милан Љубовић, а његова најзначајнија манифестација је изложба слика и скулптура *Колијевка сјећања* (*Srpsko kolo*, 2023, jul, p. 26).

Удружење Крајишника *Глас Крајине* образовано је 2020, али је због пандемије корона вируса са активностима почело наредне године. Главни задатак удружења је „промоција и подршка културног стваралаштва Крајишника, првенствено у области књижевности, сликарства и скулптуре". Уз подршку ГО Земун покренут је пројекат *Крајишка поезија уживо*, а уз подршку ГО Палилула пројекат *Крајишка кестенијада*. Кроз пројекат *Крајишка поезија уживо* у више културних установа у Београду представио се низ пјесника у чијем опусу доминирају мотиви завичаја (*Srpsko kolo*, 2023, jul, p. 18; *Srpsko kolo*, 2023, decembar, p. 27). *Крајишка кестенијада* је специфична манифестација којом се његује традиција Баније, а 22. октобра 2023. године у београдском насељу Борча одржана је по трећи пут (*Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 25).

Уз удружења која претендују на очување баштине свих Срба из Крајине, формирана су и удружења која имају за циљ да његују посебност појединих крајишких регија. У марту 2001. године у Београду је почео са радом Завичајни клуб Кордунаша. Међу основним задацима постављеним при оснивању тог удружења била је „брига и помоћ прогнаним и избјеглим Кордунашима и њиховим породицама, а посебно породицама погинулих, несталих, као и ратних војних инвалида". Осим тога, високо на листи приоритета постављена је сарадња са Србима повратницима на Кордун кроз „заједничке активности на очувању националног идентитета, језика, писма, културе, као и цјелокупне материјалне баштине Кордуна" (*Srpsko kolo*, 2016, februar, p. 21).

У Београду је 3. фебруара 2007. године формирано Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније, које је одмах организовало и двије подружнице – у Пригревици и Новом Саду. Задатак удружења је да чува обичаје, традицију и културну баштину српског народа Баније, дјелујући на културно-умјетничком, информативном, публицистичком, хуманитарном и социјалном плану. Његова активност је усмјерена и ка његовању традиције одбрамбених ратова и сакупљању фактографске и мемоарске грађе о Банији. Осим тога, остварује сарадњу са Србима на Банији, као и у дијаспори и својим укупним радом показало се као једно од најактивнијих удружења међу прогнаним Крајишницима (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 21; *Srpsko kolo*, 2022, april–maj, p. 28).

Славонце у Београду окупљају два „кровна" удружења. Године 2014. у Београду је настало Удружење *Славонија у срцу*, чији је основни циљ „да се сачувају обичаји, традиција, култура, народна ношња, јединствен мелос и

игре које су формиране током 500 година боравка српског народа на простору Славоније". Народна ношња Срба из Славоније, настала на основу утицаја са Запада, као и њихове карактеристичне игре тарабан и логовац чине их врло посебним у цјелини српске националне културе и управо је то оно што ово удружење покушава да сачува (*Srpsko kolo*, 2016, april, p. 20; *Srpsko kolo*, 2016, novembar, p. 28; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 28). У Земуну је 25. марта 2017. године формирано Завичајно удружење Славонаца, потомака и пријатеља Славоније, а за првог предсједника Управног одбора изабрана је Зорица Радовановић. Удружење је имало претензију да настави дјелатност некадашњег Удружења Славонаца, потомака и пријатеља Славоније, које је основано 1970. године, а престало је са радом у времену ратова који су пратили распад социјалистичке Југославије (*Srpsko kolo*, 2017, mart, p. 28).

Комеморације погинулим Крајишницима као својеврсна заједница сјећања

Важно мјесто у очувању крајишког идентитета има и сјећање на српске жртве у Грађанском рату у Хрватској (1991–1995). Удружење породица погинулих и несталих лица *Суза* организатор је пет комеморација, које обухватају парастосе у Цркви Светог Марка у Београду и полагање вијенаца и цвијећа и паљење свијећа пред Спомен-плочом српским жртвама страдалим у ратовима 1991–2000. године на простору бивше Југославије у Ташмајданском парку, недалеко од поменутог храма. Кроз ове комеморације Удружење породица несталих и погинулих лица *Суза*, које је основано 1996. године, постало је кључни носилац културе сјећања на српске жртве у Грађанском рату у Хрватској. Ваља напоменути да, осим кроз комеморације, удружење то ради и кроз свој часопис *Суза*, који излази у континуитету од 2000. године (*Srpsko kolo*, 2017, april, p. 6).

Удружење породица несталих и погинулих лица *Суза* комеморира жртве више нападних операција Хрватске војске (ХВ), а календарски гледано прва међу њима је комеморација за жртве операције *Масленица*, која је почела 22. јануара 1993. године и представљала је хрватску агресију на подручје Равних Котара, тада у саставу РСК. Према до сада прикупљеним подацима, током главне фазе операције и непосредно послије ње погинуло је или нестало 348 Срба, а протјерано је око 14.000 људи из села у залеђу Задра и Бенковца, примарно из: Ислама Грчког, Доњег Кашића и Смоковића. Осим тога, на велебитском превоју Мали Алан на изразито суров начин убијен је 21 припадник Српске војске Крајине (СВК), као и једна болничарка, који су ухваћени у засједи (Barić, 2005, pp. 185–186; *Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 18; *Srpsko kolo*, 2016, januar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2017, januar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2019, januar, p. 18; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 99–101; *Srpsko kolo*, 2020, januar, p. 15; *Srpsko kolo*, 2021, januar–februar, p. 7; *Srpsko kolo*, 2022, januar, p. 13; *Srpsko kolo*, 2023, januar, p. 10; *Srpsko kolo*, 2024, januar, p. 17; *Suza*, 2024, avgust, pp. 5–6).

Календарски гледано, други по реду парастос одржава се у спомен на

пострадале у операцији *Бљесак*, тј. приликом агресије хрватских снага на Западну Славонију у саставу РСК. Операција је отпочела 1. маја 1995. године, а довела је до протјеривања око 15.000 Срба, заробљавања око 1450 и страдања 283 лица српске националности. Премда је Западна Славонија највећим дијелом очишћена од својих српских становника поткрај 1991. године, жртве у *Бљеску* постале су синоним за страдање Срба Славонаца у ратовима који су пратили распад социјалистичке Југославије и једно од кључних мјеста сјећања на страдања Срба Крајишника у истом раздобљу. Томе доприноси и чињеница да се 129 Срба страдалих у *Бљеску* и даље налази на списку несталих. Због тога му се данас придаје толики значај и зато комеморација жртава *Бљеска* има важно мјесто у окупљању и очувању идентитета Срба Крајишника (Sekulić, 2001, pp. 100–118; *Srpsko kolo*, 2016, april, p. 15; *Srpsko kolo*, 2017, maj, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, april, p. 23; *Srpsko kolo*, 2019, april, p. 15; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 116–124; *Srpsko kolo*, 2021, april–maj, p. 12; *Srpsko kolo*, 2022, april–maj, p. 13; *Srpsko kolo*, 2023, maj, p. 5; *Srpsko kolo*, 2024, maj, p. 8; *Suza*, 2024, avgust, pp. 6–7). Осим у Београду, комеморације жртвама *Бљеска* одржавају се и у Храму Светог Симеона Мироточивог у Ветернику, а у организацији Удружења бораца, ратних војних инвалида и породица погинулих Покрајине Војводине (*Srpsko kolo*, 2019, april, p. 15; *Srpsko kolo*, 2021, april–maj, p. 13; *Srpsko kolo*, 2022, april–maj, p. 13; *Srpsko kolo*, 2023, maj, p. 5).

Трећа комеморација у низу коју организује Удружење породица погинулих и несталих лица *Суза* посвећена је жртвама са Миљевачког платоа, подручја у залеђу Дрниша, на које су хрватске снаге ударile 21. јуна 1992. године. Том приликом је ХВ овладала подручјем од 108 км^2, на којем је било смјештено седам села. Убијено је 40 српских бораца, тј. припадника Територијалне одбране (ТО) РСК, а њихова тијела су бачена у крашку јаму. Ексхумација је омогућена тек више недјеља након догађаја, што је утицало на убрзано пропадање лешева, па поједине посмртне остатке није било могуће идентификовати. Због тога су сахрањени у заједничку гробницу на книнском гробљу (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 18; *Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 10; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 23; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 10; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 10; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 92–98; *Srpsko kolo*, 2020, maj–jun, p. 9; *Srpsko kolo*, 2021, maj–jun, p. 21; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 11; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 8; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 10; *Suza*, 2024, avgust, pp. 7–8).

Најважнија међу комеморацијама организује се за жртве операције *Олуја*, која је покренута 4. августа 1995. године и којом је Хрватска успоставила контролу над читавим западним дијелом РСК. Том приликом је из Сјеверне Далмације, Лике, са Кордуна и Баније протјерано око 200.000 Срба, убијено је 1.869, од чега 1.220 цивила, а за око 750 страдалих се још увијек трага (Marijan, 2009, pp. 67–137; Gulić, 2017, pp. 463–464; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 125–153; *Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 6). Већ за прву годишњицу 4. августа 1996. године одржана је прва комеморација жртвама *Олује* и од тада сваке године на тај

дан Црква Светог Марка постаје мјесто окупљања великог броја Крајишника. Осим сјећања на жртве, они тада сусрећу, присјећају старог краја, чувајући свој говор, међусобну и везу са завичајем, као и регионалну посебност. Парастосу за жртве *Олује* присуствовали су један предсједник Републике Србије (Борис Тадић), премијери (Војислав Коштуница и Александар Вучић), многобројни министри и други државни функционери, а служили су патријарси (Павле и Иринеј), митрополити, епископи и многобројни свештеници. Године 2015, када се навршило 20 година од протјеривања Срба из западног дијела РСК, послије парастоса и полагања вијенаца, одржана је протесна шетња од Цркве Светог Марка до *Сава Центра*, гдје је организована меморијална академија. Наредне 2016. године послије шетње улицама Београда присутни су поново отишли до *Сава Центра*, гдје је одржана меморијална академија *И Срби су жртве*, коју су организовали Коалиција удружења избјеглица и Савез Срба из региона (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 18; *Srpsko kolo*, 2016, avgust, p. 13; *Srpsko kolo*, 2017, jul, p. 7; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 4; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 7; Gulić, 2024a, pp. 148–167).

Осим у Београду, помен жртвама *Олује* редовно је одржаван у Смедереву, па је 2019. године уприличен 15. пут (*Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 4). Када је обиљежавање годишњице страдања Срба Крајишника у операцији *Олуја* подигнуто на државни ниво 2015. године, постало је доминантна тема у јавности у Србији сваке године у првим данима августа. То је утицало да се, уз централни и традиционални парастос у Цркви Светог Марка у Београду, почну одржавати парастоси и у другим храмовима широм Републике Србије. Значајно мјесто сјећања постало је насеље Банстол, гдје је планирана изградња цркве посвећене жртвама *Олује* и за ту сврху прибављен је комад земље. Прво велико окупљање на том мјесту одржано је прије него што је Црква Свете Марије Магдалине уопште подигнута – 2015. године, а парастосу је присуствовао и предсједник Републике Србије Томислав Николић. У порти храма у изградњи 2017. је постављен споменик *Крајишка суза*, а поткрај 2018. године подигнуте су куполе. О важности овог мјеста свједочи и то да је парастос у више наврата служио епископ сремски Василије (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 17; *Srpsko kolo*, 2017, maj, p. 9; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 8; *Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 10; *Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 4; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 7). У Саборној цркви Успења Пресвете Богородице у Крагујевцу одржава се помен Србима страдалим у *Олуји*, а организује га тамошње Удружење Срба из Хрватске *Никола Тесла*. Да је крагујевачка комеморација постала значајно мјесто у сјећању на страдале Србе у операцији *Олуја* видјело се 2023. године, када је парастос служио епископ шумадијски Јован (Младеновић), а присутан је био и предсједник Скупштине Града Крагујевца Мирослав Петрашиновић (*Srpsko kolo*, 2021, septembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 7).

Помен за Србе страдале у *Олуји* од 2017. године организује Удружење Крајишника општине Ковачица *Завичај*. Први помен је одржан у Цркви Пре-

свете Богородице у Ковачици, а представљао је молитвено сјећање на српске жртве Другог свјетског рата, ратова који су пратили распад социјалистичке Југославије, као и НАТО агресије. У средишту овог помена, а то се види по датуму одржавања, налазиле су се жртве операције *Олуја*. Други помен (2018) одржан је у Храму Успења Богородице у Црепаји, а с обзиром да је намјера организатора да обиђе све мјесне заједнице у Општини Ковачица, „како би људе подсјетили на мученичка страдања нашег народа", парастос је 2019. одржан у Храму Преображења у Дебељачи, 2020. у Храму Благовести Пресвете Богородице у Идвору, а 2023. године у Цркви Светог Николе у Самошу (*Srpsko kolo*, 2017, avgust, p. 28; *Srpsko kolo*, 2018, avgust, p. 5; *Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 6; *Srpsko kolo*, 2020, jul, p. 10; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 10). Парастос у знак сјећања на све страдале Србе у *Олуји* одржава се и у Пландишту, а организатор је Завичајно удружење Крајишника *Никола Тесла*. Комеморацију је 2019. године пратила и меморијална академија *Ој, Крајино*, а присутнима се обратио и предсједник Општине Пландиште Јован Репац (*Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 5; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 3). У организацији Удружења избеглих, прогнаних, расељених и досељених *Ново оїьишиїе* из Барајева од 4. августа 2020. у порти Саборне цркве Светог Саве у Барајеву поред споменика жртвама рата и браниоцима отаџбине у ратовима 1990–1999. године одржава се помен за Србе пострадале у операцији *Олуја* (*Srpsko kolo*, 2020, jul, p. 8; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 6; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 8).

Удружење бораца Кордуна, 8. кордунашке народноослободилачке ударне дивизије, ратова 1990–1999. и њихових потомака и Завичајни клуб Кордунаша 13. августа 2017. у Цркви Светих Ћирила и Методија у Бусијама први пут су организовали парастос српским жртвама са Кордуна из љета 1995. године. Потреба да се страдали Кордунаши посебно истакну проистекла је из чињенице да је тај дио РСК пао у окружење и да су се преживјели Кордунаши из свог завичаја евакуисали послије преговора хрватске и крајинске стране. Овај помен је постао традиционалан и одржава се сваке године око 10. августа (*Srpsko kolo*, 2017, avgust, p. 19; *Srpsko kolo*, 2019, jul, p. 8; *Srpsko kolo*, 2020, avgust, p. 20; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 9; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 26).

Након што се обиљежи страдање Срба у операцији *Олуја*, Удружење породица несталих и погинулих лица *Суза* 9. септембра сваке године одржава комеморацију за 88 страдалих Срба у Медачком џепу 1993. године. Тога дана су хрватске оружане снаге напале три села у залеђу Госпића – Дивосело, Лички Читлук и Почитељ и примијениле стратегију „спаљене земље", па је и у извјештају Савјету безбједности (СБ) Уједињених нација (УН) стајало: „Стотине домова било је уништено, стотине других зграда такође је уништено, већина животиња убијена је или одведена, очигледно све особно власништво уништено је или одузето, сва возила и пољопривредна опрема уништена су или одвезена, сјеници запаљени и многи бунари отровани. Уништење је било

потпуно". Међу убијенима је било 46 војника, шест полицајаца и 36 цивила, од којих 17 жена. Жртве Медачког џепа заузимају кључно мјесто у памћењу страдања Срба из Лике у Грађанском рату у Хрватској (1991–1995), али и једно од најважнијих у култури сјећања Срба прогнаних из РСК (Despot, 2012, pp. 9–48, 163–206; *Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2016, septembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2017, septembar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, septembar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2019, septembar, p. 10; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 102–115; *Srpsko kolo*, 2020, septembar, p. 10; *Srpsko kolo*, 2023, septembar, p. 8).

Осим тачно утврђеног календара комеморација Удружења породица несталих и погинулих лица *Суза*, постепено је почело комеморирање српских жртава и изван тих пет акција хрватских оружаних снага. Иако је почело далеко од очију јавности и у једном од рубних београдских насеља, комеморирање српских жртава из цапрашких села у залеђу Сиска усталило се и траје скоро деценију и по. Петнаест Срба, махом цивила, убијено је у више сисачких села на Банији 22. августа 1991. године (Блињски Кут, Блињска Греда, Бестрма, Кињачка, Брђани Коса, Брђани Цеста и Старо Село), а комеморацију сваке године у Цркви Светог Јоакима и Ане у Калуђерици организују Удружење *Завичај* и Координација удружења избеглих и расељених у Републици Србији. У организацији ове комеморације учествовали су и: Удружење ветерана *Црвене беретке*, Удружење бораца Крајине у Републици Србији и Секција 7. банијске народноослободилачке ударне дивизије (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2016, avgust, p. 9; *Srpsko kolo*, 2018, avgust, p. 21; *Srpsko kolo*, 2019, avgust, p. 12; *Srpsko kolo*, 2020, avgust, p. 16; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 20; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 11; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 20; Gulić, 2024b, p. 266).

У култури сјећања Срба са Кордуна важно мјесто има и злочин на Кранском мосту у Карловцу. Дана 21. септембра 1991. године хрватске снаге су извршиле масакр над 13 српских заробљеника, припадника ТО, који су се кретали из касарне Мекушје у касарну Логориште, а заустављени су на мосту преко Коране. Удружење бораца *Логориште* формирано је 21. септембра 2001. године и оно представља једног од носилаца сјећања на жртве са Кранског моста. Временом су се у ову комеморацију укључили: Завичајни клуб Кордунаша, Удружење бораца Кордуна, 8. кордунашке народноослободилачке ударне дивизије, ратова 1990–1999. и њихових потомака и Градски одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата (СУБНОР) за Београд. Комеморативни скуп је, најприје, одржаван у Ташмајданском парку, гдје су полагани вијенци, а затим су у Цркви Светог Марка паљене свијеће. Временом је паљење свијећа пребачено у Цркву Светог Оца Николаја у Земуну, а полагање вијенаца се врши код споменика погинулима у ратовима 1990–1999. године на Караматином тргу, недалеко од ГО Земун (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2016, septembar, p. 23; *Srpsko kolo*, 2017, septembar, p. 17; *Srpsko kolo*, 2018, septembar, p. 3; Gulić, 2018, pp. 543–544;

Srpsko kolo, 2019, septembar, p. 12; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 36–38; *Srpsko kolo*, 2020, septembar, p. 16).

Удружење Госпићана *Никола Тесла* почевши од 2014. средином октобра сваке године организује парастос за 159 Срба из Госпића, који су убијени од августа до децембра 1991. године. Датум није случајно одабран, с обзиром да је средином октобра 1991. године страдање госпићких Срба достигло врхунац и постало права „госпићка крвава јесен". Госпић се тих недјеља и мјесеци претворио у „сабластан град, град страве и ужаса", када су угледни Срби (судије, тужиоци, директори предузећа, просвјетни радници, новинари) одвођени са радних мјеста, из кућа, отимани на улицама, а затим убијани на непознатим локацијама. Парастос је, најприје, организован у Цркви Светог Ђорђа на Новом Београду, а затим је трајно прешао у Цркву Светог Николаја у Борчи, гдје је службовао посљедњи предратни парох у Госпићу Славко Стевановић (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, oktobar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2019, oktobar, p. 15; Pjevač i Čelić, 2019, pp. 42–51).

И на крају, у знак сјећања на страдање у хрватској нападној операцији *Ошткос 10* у Цркви Светог Марка у Београду сваке године почетком новембра служи се парастос за 70 српских војника и цивила са подручја Грубишног Поља и источне Билогоре, који су страдали у Грађанском рату у Хрватској (1991–1995). Помен организује Завичајно удружење *Билогора* у знак сјећања на раздобље од 31. октобра до 4. новембра 1991. године, када су хрватске снаге етнички очистиле 23 билогорска села и када је протјерано око 4000 Срба (*Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, oktobar, p. 21; Samardžija, 2019, pp. 47–107; *Srpsko kolo*, 2019, novembar, p. 10; *Srpsko kolo*, 2021, oktobar, p. 11; *Srpsko kolo*, 2022, oktobar, p. 20; *Srpsko kolo*, 2023, oktobar, p. 8).

Спортска такмичења као спона са завичајем

Крајишки идентитет се чува и кроз спорт. Најзначајнији спортски колектив који су основали прогнани Крајишници и носи снажан крајишки печат је Фудбалски клуб (ФК) *Крајишник* из Београда. Основала га је група Срба Крајишника 1994. године, док је Грађански рат у Хрватској још био у јеку. Махом се радило о дотадашњим играчима *Велебита* из Бенковца, *Буковице* из Кистања, *Хајдука* из Пакраца и загребачких клубова *Хромос* и *Шпанско*. Све до 1999. године такмичио се и у сениорској конкуренцији, али због недостатка финансијских средстава, од тада је сведен само на ветеране, који се надмећу у лигама под окриљем Фудбалског савеза Београда (ФСБ). Велика препрека развоју овог клуба је то што нема сопствени терен и просторије, па све утакмице игра на гостовању (*Srpsko kolo*, 2017, septembar, p. 32; *Srpsko kolo*, 2017, oktobar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2018, avgust, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, mart, p. 32; *Srpsko kolo*, 2024, maj, p. 32).

Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније покренуло је

такмичење у малом фудбалу *Куп Баније*, које је 2016. године одржано десети пут. На јубиларном банијском фудбалском надметању било је око 250 играча у сениорској и ветеранској конкуренцији. Кроз називе тимова који учествују на *Купу Баније* чува се сјећање на банијска насеља, али и фудбалске тимове који су некада дјеловали на том простору. Такмичење се одржава на теренима Основне школе (ОШ) *Станко Марић* у Угриновцима, а надметања прати и по 500 гледалаца (*Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 23; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 29; *Srpsko kolo*, 2018, maj, p. 29; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 18; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 29; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 37).

Једна од значајнијих спортских манифестација међу прогнаним Крајишницима је *Крајишки вишебој*, који се организује у Банатском Великом Селу (код Кикинде). Манифестација обухвата надметање у девет дисциплина: бацање камена с рамена, трчање у џаку, трчање по брвну, скок у даљ, скок у вис, пењање уз стожину, обарање руку, превлачење кличка и навлачење конопца. Такмичење организује Удружење грађана *Крајишки вишебој*, покренуто је 2010. године по узору на тадашњи *Лички вишебој* у Апатину, а са циљем „очувања и његовања обичаја и традиције народа родом и поријеклом из Крајине кроз организовање спортских такмичења у традиционалним спортовима“. Манифестација се организује уз подршку Месне заједнице (МЗ) Банатско Велико Село и Града Кикинде, а окупља такмичаре из различитих дијелова Србије. Разлог зашто се ова манифестација одржава баш у Банатском Великом Селу је чињеница да је то велико равничарско насеље послије Другог свјетског рата насељено колонистима из Босанског Грахова, Босанског Петровца, Дрвара и других мјеста Босанске Крајине. Такмичење се одржава поводом прославе дана села, у централном парку крај Завичајне куће (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 16; *Srpsko kolo*, 2016, mart, p. 21; *Srpsko kolo*, 2016, avgust, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, jul, p. 28; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 29; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 25).

Манифестацију истог имена – *Крајишки вишебој* организује и Удружење Крајишника западно од Дрине и Дунава из Пећинаца. Такмичари се надмећу у дисциплинама: бацање камена с рамена, навлачење конопца, скок у даљ и превлачење кличка. Локалне власти су схватиле да „његовање обичаја и традиције Крајишника чини богатијим културни и друштвени живот у општини“, па се ова манифестација одржава у оквиру *Дана општине Пећинци*. Такмичење се, најприје, одржавало на спортским теренима у МЗ Огар, а затим се усталило на игралишту ФК *Хајдук 1932* у Шимановцима (*Srpsko kolo*, 2016, maj, p. 23; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 27; *Srpsko kolo*, 2024, april–maj, p. 11; *Srpsko kolo*, 2024, maj, p. 9).

У селу Колут (код Сомбора) прогнаници из Лике, заједно са колонистима из истог краја, 1996. су покренули манифестацију *Личке оке*, која је 2022. године одржана јубиларни 25. пут. Манифестација је спортског карактера, па су се пријављене екипе такмичиле у девет дисциплина: крбање (обарање

руку), скок у даљ, скакање у џаку, бацање камена с рамена, превлачење кличка, пењање уз стожину, потезање куке, трчање по брвну и потезање канапа. *Личке оке* у Колуту имају за циљ „очување вјере, културе, традиције и обичаја који су донесени из Лике", а представљају наставак традиције одржавање личких сеоских спортских игара, званих оке, које су покренуте у Дивоселу 1956. године. Иницијативу да се ова манифестација настави у избјеглиштву дао је Лука Половина, организацију је прихватила МЗ Колут, а подршку је дао Град Сомбор (*Srpsko kolo*, 2021, maj–jun, p. 9; *Srpsko kolo*, 2022, jul–avgust, pp. 16–17; *Srpsko kolo*, 2023, jul, p. 22).

У Бањи *Јунаковић* у периоду 1999–2009. године 11 пута је одржан *Лички вишебој*, а организовало га је Удружење Личана *Никола Тесла* из Апатина. Одлуком општинских власти, замијенила га је *Личка олимпијада*, уз истог организатора и исто мјесто, као и са истим циљем „очувања идентитета, обичаја, културе и традиције народа Лике". Такмичење обухвата десет дисциплина: трчање дјеце у врећама, вучење куке, скок у даљ из мјеста, претезање штапа, трчање по брвну, обарање руке, скок у вис из мјеста, пењање уз стожину, бацање камена с рамена и надвлачење конопца. Када је отварао 7. *Личку олимпијаду* 2016. године предсједник Општине Апатин Радивој Секулић је указао да је Лика постојбина многих грађана Апатина и поручио да је *Личка олимпијада* прилика „да своје обичаје пренесу на своје потомке и да увијек буду поносни на огњишта својих предака". На 8, 9. и 10. *Личкој олимпијади* (2017–2019) говорио је предсједник Општине Апатин Милан Шкрбић, који је уједно и предсједник Удружења Личана *Никола Тесла*. Та чињеница је умногоме појачала везу локалних власти и ове манифестације, па су Општина Апатин и Туристичка организација Апатин постали службени суорганизатори. Дана 29. јуна 2024. године *Личка олимпијада* је одржана 14. пут, манифестација је почела пјесмом *Нема раја без родноīа краја*, а процјене говоре да је окупила око 1000 људи. Рачунајући вишебој и олимпијаду заједно, ово такмичење се у Апатину одржава готово четврт вијека (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 16; *Srpsko kolo*, 2016, jun, p. 24; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 28; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 28; *Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 32; *Srpsko kolo*, 2023, jul, p. 22; *Srpsko kolo*, 2024, februar–mart, p. 6; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 37).

Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније на терену ФК *Братство* у београдском насељу Крњача 28. септембра 2019. године организовало је први *Банијски вишебој*, на којем су се такмичари надметали у трчању на штулама, надвлачењу конопца, бацању камена с рамена, превлачењу штапа, обарању са брвна, повлачењу куке и скоку у даљ, док су се дјеца надметала у трчању у џаку и трци са јајетом у кашици. Циљ манифестације је, како је истакао предсједник Управног одбора Завичајног удружења Банијаца, потомака и пријатеља Баније Мирослав Ковјанић, „да се старије генерације кроз игру подсјете и врате у завичај, а истовремено пренесу дио културе и традиције на млађи нараштај". Манифестацију је од

почетка подржала ГО Палилула, па је отварању првог издања присуствовао предсједник Александар Јовичић. Четврти *Банијски вишебој* одржан је 25. септембра 2022. године на истом мјесту, чиме је прерастао у традиционалну спортско-културну манифестацију која окупља Банијце, њихове потомке и пријатеље, „како би се културно и традиционално повезали са завичајем" (*Srpsko kolo*, 2019, septembar, p. 24; *Srpsko kolo*, 2020, oktobar–novembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2021, septembar, p. 21; *Srpsko kolo*, 2022, septembar, p. 25).

Специфично мјесто окупљања и очувања идентитета примарно Крајишника из Сјеверне Далмације су терени за бочање. За бочање није потребно много услова, већ само један „булин", двије „буће" по играчу и добра воља. Уз бочање се у Далмацији окупљало, славило, пјевало, свађало, полемисало и зато су и данас тако важне за Србе избјегле из тог дијела некадашње РСК. Више бочарских клубова, који се такмиче у оквиру првенства Србије, по имену носи снажан прекодрински печат, а њихови терени, примарно у Београду, служе као мјеста окупљања земљака и отуда имају велики значај за очување земљачких веза. *Преображенски турнир* у бочању одржава се у Бачкој Тополи од 2007. године поводом славе Клуба досељених и прогнаних лица општине Бачка Топола. Турнир окупља бочаре из свих дијелова Војводине, а међу њима су у значајном броју управо прогнани Срби из Сјеверне Далмације (*Srpsko kolo*, 2017, avgust, p. 31; *Srpsko kolo*, 2019, avgust, p. 31; *Srpsko kolo*, 2021, septembar, p. 29; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 32; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 24; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 32).

Два важна турнира у бочању одржавају се поводом Свете Тројице, сеоске славе у два велика села у јужном Банату. У Владимировац (код Алибунара) балоте су донијели Далматинци 1953. године, а данас их играју и други мјештани. Турнир се одржава на Девојачком бунару, организује га МЗ Владимировац, а покровитељ је Општина Алибунар. На турниру учествује више од 20 екипа, због чега се сматра једним од најмасовнијих у Војводини. На турниру 2022. било је 38 екипа, а рекорд је постигнут 2023. године на 13. турниру, када су се такмичиле 42 екипе (*Srpsko kolo*, 2017, maj, p. 31; *Srpsko kolo*, 2018, maj, p. 19; *Srpsko kolo*, 2020, maj–jun, p. 21; *Srpsko kolo*, 2021, maj–jun, p. 29; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 28; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 24; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 35). У Банатском Новом Селу (код Панчева) турнир организује Спортско-балоташко удружење *Динара*, а 23. јуна 2024. године на теренима поред старе жељезничке станице одржан је 21. пут, уз учешће 23 екипе (*Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 35).

На терену Бочарског клуба (БК) *Нови Београд* од 2015. године одржава се *Великогоспојински турнир* репрезентација општина Бенковац, Дрниш, Книн и Обровац, који је прерастао у „неформално саборовање Далматинаца" (*Srpsko kolo*, 2015, decembar, p. 16; *Srpsko kolo*, 2021, avgust, p. 32; *Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 32; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 32; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 32).

Велики бочарски турнир игра се у Новим Бановцима поводом Видовдана, славе насеља Бановци-Дунав. Турнир је временом растао, па се на шестом издању 24. јуна 2022. године окупило 30 екипа (*Srpsko kolo*, 2019, jun, p. 27; *Srpsko kolo*, 2020, maj–jun, p. 18; *Srpsko kolo*, 2021, maj–jun, p. 28; *Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 29). Посебно масован је *Видовдански турнир* који се одржава у београдском насељу Алтина, у организацији истоименог бочарског клуба основаног 2013. године. Турнир окупља 32 екипе и око 150 такмичара, а добио је и међународни карактер због учешћа тимова из Србије, Хрватске, БиХ и Црне Горе. С обзиром да је ГО Земун покровитељ турнира и да је укључен у званични календар општинских манифестација, на 6. *Видовданском турниру* 2023. године присутан је био и предсједник општине Гаврило Ковачевић (*Srpsko kolo*, 2022, jun–jul, p. 29; *Srpsko kolo*, 2023, jun, p. 25; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 34).

Велики број бочарских турнира сваке године организује се на терену БК *Стара Буковица* у Батајници. Међу њима се посебно истичу *Световасилијевски турнир*, који се одржава 12. маја и који представља, како истичу организатори, „прилику да се дружимо и на тај начин чувамо традицију и обичаје које су нам наши стари пренијели“, и *Великогоспојински турнир*, који се одржава 25. августа (*Srpsko kolo*, 2022, avgust, p. 17; *Srpsko kolo*, 2023, avgust, p. 26; *Srpsko kolo*, 2024, maj, p. 23; *Srpsko kolo*, 2024, jun–jul, p. 34; *Srpsko kolo*, 2024, avgust–septembar, p. 27).

На свим овим, али и другим мање масовним бочарским турнирима, често се појављују идентичне екипе и исти играчи, а на основу имена тимова и такмичара, јасно је да у огромној већини потичу из Далмације и Лике. О томе свједоче нека од имена тимова: *Бабуљ*, *Зрмања*, *Вариводе*, *Велебит*, *Крајишници*, *Лика*, *Ујак и нетјаци*, *Бенковац*, *Братишковци*, *Церање*, *Книн*, *Равни Котари*, *Крило Буковице*, *Буковица*, *Бенковачко Село*, *Ервеник*, *Велика Попина*, *Динарска дивизија*, *Динара*, *Смоковић*, *Плавно*, *Буковић*, *Грачац*, *Биљане Горње*, *Тулове греде*, *Далматинац*.

Завичај у књижевности, књижевност о завичају

У очувању крајишког идентитета важно мјесто имају писци и пјесници завичајног типа. Кроз њихова дјела провијавају мотиви завичаја, избјегличке колоне, страдања, али се и чувају говор, обичаји и приче из живота у старом крају. Крајишки писци су били активни још током рата, откад датира и њихово еснафско организовање. У Глини је 1993. године формирана Књижевна заједница Крајине, која је са радом наставила и у избјеглиштву. Прву подршку добила је од Матице српске, а временом је постала придружена чланица Удружења књижевника Србије. Књижевна заједница Крајине додијељује: књижевну награду *Сава Мркаљ*, награду за животно дјело *Браћа Мицић* и *Крајинску грамату*. Највећи значај има награда која носи име браће Љубомира и Бранка Мицића, додијељује се онима који пишу о Крајини, и коју су

од 1993. године добили: Никола Вујчић, Иван В. Лалић, Јован Радуловић, Небојша Деветак, Славица Гароња Радованац, Милан Пађен, Душан Ђаковић, Вељко Стамболија, Никола Корица, Ненад Грујичић, Предраг Богдановић, Даринка Вучинић, Милан Мицић, Милош Кордић, Милош Бајић, Анђелко Анушић, Боривој Рашуо и Стево Метикош (*Srpsko kolo*, 2018, mart, p. 22; *Srpsko kolo*, 2018, jun, p. 6; *Srpsko kolo*, 2019, oktobar, p. 22; *Srpsko kolo*, 2020, januar, p. 19).

Јован Радуловић, родом из Полаче (код Книна), у свом богатом опусу бавио се родном Далмацијом, описао је народне обичаје, језик и менталитет краја, али још више сложене међунационалне односе. У средиште пажње је дошао након што је у Београду 1980. године објавио приповијетку *Голубњача*. Од комунистичког режима је оптужен за ширење српског национализма, премда је у том свом дјелу само проговорио о страдању Срба у Далмацији у вријеме НДХ. Његов роман *Браћа по матери*, који је објављен у Београду 1986. године, указао је на сложеност српско-хрватских односа у книнском крају. С обзиром да је добио и своју филмску верзију постао је саставни дио популарне културе. Завичајна тематика карактерише и књигу есејистичких записа *По српској Далмацији*, која је објављена у Топуском 1995. и овјенчана наградом *Браћа Мицић*, као и романе *Прошао живот*, који је објављен у Београду 1997, и *Од Оїњене до Блаїе Марије*, који је објављен у Београду 2008. године (Novaković, 2015, pp. 323–324). Далмацију добро скицира, а сусрете у туђини и избјегличке судбине још боље, Петар Б. Поповић, рођени Книњанин и некадашњи главни уредник Српског радија Книн. Све три његове књиге објављене су у Београду и имају значајно мјесто у књижевности Српске Крајине и очувању идентитета крајишких Срба. *Сйоменари йодинарским Хазарима: ћакуле једної йроїнанина* објављени су 1998, *Пићерин за Крајину: још ћемо йо једну, йа да бјежимо* 2004, а *Айоѳеоза йравославне Далмације* 2012. године.

Душан Ђаковић, родом из Могорића (код Госпића), писао је о својој Лици, али још више је инспирисан трагиком свог личког завичаја у вријеме НДХ. Лици је посвећена збирка пјесама *Лика: каменита, световита, танковита, вита*, објављена у Београду 1995. године. У Београду је објавио романе *Сјен крајинских душа* 2001. и *Јадовничка жмижда* 2010. године. Лички завичај је и у средишту пажње књижевног стваралаштва Миле Станковића, родом из Трнавца (код Коренице). Написао је двије књиге са завичајном тематиком, а обје су објављене у Београду – *Лика које више нема: ми се нас моремо само сјећаши* из 1998. и *Избјеїлички кошмари: ми се нас моремо само йрисјећаши* из 2009. године. Личке теме су у средишту четири романа Жељка Стојановића, која су објављена у Београду. *Йуѳеви Госйодњи* су штампани 2014, *Крув са седам кора: йо сјећањима из дјеїињсѳва* 2017, *Сунце ѳуђеї неба* 2019, а *Сјај у оку: їенерацији која је одрастала са мном* 2023. године (*Srpsko kolo*, 2024, april–maj, p. 32).

Милош Кордић је завичајни писац Баније, родом из Комоговине (код Хрватске Костајнице). У својим пјесмама описивао је родни крај, банијског човјека, догађаје, крајолик, а дотиче се и ратних збивања. Писао је *Грумен земље очиње: записи*, који су објављени у Пландишту 2016. године, али круну његовог завичајног рада представљају двије књиге *Било једном на Банији: књиīа осјенчених сјећања и блаīих īодсјећања*. Прва књига је објављена 2018, друго издање „малко мијењано, допуњавано и исправљано" 2019, док је друга књига изашла из штампе 2022. године. Пјесник Милош Бајић за свог имењака Кордића каже да „он своју Банију носи, преноси и чува, умотава у меке и њежне листове књига". Књига *Било једном на Банији* „садржи у себи лингвистичку, географску, етнографску, етнолошку компоненту Срба са Баније. Ту су пописи банијских врхова, ријека, насеља, али и пописи имена, презимена и надимака. Књига чува од заборава многе пословице, клетве, ојкаче, псовке, као и непознате, мање познате ријечи и изразе." Говорећи о тој књизи на промоцији у Земуну Душан Богичевић је рекао да је она „Банијцима донијела сјећања са Баније, догађаје који су се збили на Банији и без којих нема Баније" (*Srpsko kolo*, 2017, april, p. 31; *Srpsko kolo*, 2018, decembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2019, april, p. 19; *Srpsko kolo*, 2019, decembar, p. 30; Krnjaić, 2019, pp. 217–218; *Srpsko kolo*, 2022, oktobar, p. 18; *Srpsko kolo*, 2023, mart, p. 19; Gordić, 2024, pp. 385–393).

Банија је у средишту пажње и књижевног стваралаштва Анђелка Анушића, који се у роману *Гласови са īранице: срīска крајишка тетралоīија I*, објављеном у Источном Новом Сарајеву 2016. године, кроз једног дјечака и осам генерација његових предака осврће на историју српског народа на Сувој међи – граници између двају царстава, одакле и сам потиче, из Градине (код Велике Кладуше). Роман је био запажен у српској јавности, па је овјенчан наградом Задужбине Бранка Ћопића. У монодрами *Колона*, која је објављена у Прибоју 2018. године, у средишту пажње су крајишки Срби протјерани у хрватској агресији на западни дио РСК. Српску крајишку тетралогију Анђелко Анушић је засводио романом *С Хомером у олуји: срīска крајишка тетралоīија II, III, IV*, који је објављен у Источном Новом Сарајеву 2018. године. За збирку приповједака *Леīенда о в(ј)етром вијанима*, која је објављена у Бањој Луци 2019. године, овјенчан је наградом Задужбине *Иво Андрић*. У тој књизи пише о избјеглиштву и затирању трагова српске културе на простору некадашње Војне крајине. Коначно, у роману *Живоī из засједе*, који је објављен у Београду 2021. године, прати живот једне прогнаничке крајишке српске породице од егзодуса у *Олуји* па до савременог тренутка (*Srpsko kolo*, 2016, oktobar, p. 10; *Srpsko kolo*, 2017, jun, p. 31; *Srpsko kolo*, 2018, septembar, p. 31; *Srpsko kolo*, 2019, april, p. 9; *Srpsko kolo*, 2020, oktobar–novembar, p. 19; *Srpsko kolo*, 2022, april–maj, p. 19).

Чак три писца са глинског подручја дала су значајан допринос сјећању на завичај кроз своје стваралаштво. Важан дио опуса Мирка Демића посвећен је Србима из Хрватске, дијелу српског националног корпуса којем и сам

припада, с обзиром да је рођен у Горњем Класнићу (код Глине). У завичајном погледу највеће достигнуће су му романи *Ћутања из Горе: фантазмагорије*, који је објављен у Новом Саду и Зрењанину 2016. и за који је добио награду *Меша Селимовић*, и *Ружа под ледом: роман од прича*, који је објављен у Загребу 2021, а у Београду 2023. године. Описујући живот проведен на родној Банији, Мирко Демић је, како и сам каже, „ненамјерно Банију поново оживљавао" (Krnjaić, 2019, pp. 108–109; *Srpsko kolo*, 2023, septembar, p. 19; Lončar, 2024, pp. 407–421). Из Малог Градца (код Глине) потиче Никола Корица, који је крајишку патњу послије слома РСК описао у поеми *Ђе ћемо сад?* Мало која књига са крајишком тематиком је доживјела толико издања као ова, а прво је објављено у Новом Саду 1996. године. За ову поему примио је и књижевну награду *Браћа Мицић* (Krnjaić, 2019, pp. 220–221). Трећи Глињанин који својим књижевним дјелом придоноси очувању крајишког идентитета је Стево Метикош. У том смислу посебно су значајни његови романи *Здоїом, Банијо моја*, који је објављен у Доњем Милановцу (код Мајданпека) 2015, и *Била једном једна Крајина*, који је објављен у Београду 2019. године (Krnjaić, 2019, pp. 281–282).

На крају, славонске теме су у фокусу књижевног рада Славице Гароње, која је почела са *Народним пјесмама славонске ґранице*, које су објављене у Београду 1987, и *Народним причама са Папука*, које су објављене у Новом Саду 1996. године. Ипак, највећи допринос познавању Срба из Западне Славоније дала је романима: *Повратак у Аркадију*, који је објављен у Београду 2014; *Парусија, ґласови испод папрати*, који је објављен у Новом Саду 2018; и *Шапати Мале Влашке*, који је такође објављен у Новом Саду 2022. године. Треба рећи и да су неки од наведених писаца и пјесника, као и неки који се нису нашли у овом нашем прегледу, оставили писани траг о завичају у многобројним књижевним и другим часописима, антологијама поезије и прозе.

Закључна разматрања

Сломом Републике Српске Крајине 1995. године највећи дио Срба из Сјеверне Далмације, Лике, са Кордуна и Баније, као и из Западне Славоније је протјеран са огњишта предака. Ови протјерани Срби у већини су наставили живот у Републици Србији, у сродној средини, међу својим народом, због чега је процес губитка завичајне особености био изразито брз. Очувањем крајишког идентитета нису се бавиле институције, али јесу појединци и групе. Очување крајишког идентитета одвија се на комеморацијама жртвама Грађанског рата у Хрватској (1991–1995), на различитим манифестацијама завичајног типа, на спортским надметањима која евоцирају успомене на завичај, али и кроз књижевност и популарну културу. У том смислу постоји низ удружења, манифестација и појединаца, који су учинили много на очувању идентитета прогнаних крајишких Срба и управо су они у фокусу овог рада.

Литература

Barić, N. (2005). *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*. Golden Marketing-Tehnička knjiga.

Budimir, M. (2016). *Krajiški crkveno-narodni svesrpski sabor „Krušedolska zvona": prvih deset godina*. Udruženje Srba iz Hrvatske; Udruženje Krajišnika Srbije; Zavičajni klub *Slavonija*; Srpska čitaonica *Dr Jovan Rašković*; Asocijacija izbjegličkih i drugih udruženja Srba iz Hrvatske.

Budimir, M. (2024). Aktivnosti Udruženja Srba iz Hrvatske (avgust 2023–avgust 2024). In M. Budimir (Ed.), *Građanski rat u Hrvatskoj (1991–1995)* (XX, pp. 302–318). Udruženje Srba iz Hrvatske; Srpsko kulturno društvo *Zora*; Srpska čitaonica *Dr Jovan Rašković*.

Čulinović, F. (1969). Državnopravni razvitak Vojne krajine: s naročitim osvrtom na Slavoniju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za društvene nauke*, *XV*(356), 5–49.

Dabić, V. S. (1984). *Banska krajina 1688–1751: prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji*. Istorijski institut; Prosvjeta.

Dabić, V. S. (2000). *Vojna krajina: Karlovački generalat (1530–1746)*. Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.

Despot, Z. (2012). *Medački džep 1993*. Večernji list.

Dželajlija, S. (2006). *Petnaest godina izbeglištva: Udruženje Srba iz Hrvatske 1990–2005*. Udruženje Srba iz Hrvatske; Srpsko kulturno društvo *Zora*.

Đurić, Đ. (2024). Pravno-istorijski položaj Kninske krajine. *Kninska Krajina*, XI–XII, 38–58.

Gavrilović, S. (1996). Istorijski pregled Vojne krajine. In Z. Kaličanin (Ed.), *Republika Srpska Krajina* (pp. 55–68). Srpsko kulturno društvo *Sava Mrkalj*; Srpsko kulturno društvo *Zora*.

Gordić, S. (2024) Dokumentarni i poetski aspekt zavičajnih sećanja i podsećanja Miloša Kordića. In D. Ivanić, M. Gulić, & M. Micić (Eds.), *Banija – srpski narod, istorija i kultura* (pp. 385–394). Matica srpska.

Grgić, I. (1962). Postanak i početno uređenje Vojne krajine Kninskoga kotara pod Venecijom. *Starine*, *LII*, 249–271.

Gulić, M. (2017). Poslednji dani Krajine – Republika Srpska Krajina između *Bljeska* i *Oluje*. *Vojno delo*, *LXIX*(2), 436–466. https://doi.org/10.5937/vojdelo1702436G

Gulić, M. (2018). Kordun u ratu 1991–1995. In M. Pavlović (Ed.), *Kordun: od Vojne granice do Republike Srpske Krajine 1881–1995*. (pp. 495–684). Institut za savremenu istoriju.

Gulić, M. (2022). Nastanak srpskih kulturnih društava *Zora* i *Sava Mrkalj* (1989–1990) i njihovo djelovanje u Republici Srpskoj Krajini (1991–1995). In B. B. Dimitrijević & H. Čapo (Eds.), *Jugoslavija – između ujedinjenja i razlaza: institucije jugoslovenske države kao ogledalo srpsko-hrvatskih odnosa 1918–1991*. (pp. 197–216). Institut za savremenu istoriju; Hrvatski institut za povijest. https://doi.org/10.29362/2022.2664.gul.197-216

Gulić, M. (2023). *Jugoslovenska država 1918–2006. Od Prvodecembarskog akta do Majskog referenduma*. Institut za savremenu istoriju.

Gulić, M. (2024). Komemoracija srpskim žrtvama *Oluje* u Beogradu: između okupljanja prognanih Krajišnika i kulture pamćenja. In P. Lozo (Ed.), *Humski zbornik*, I, *Srpska istorija i kultura pamćenja* (pp. 147–169). Zadužbina *Knez Miroslav Humski*.

Gulić, M. (2024). Banija i stvaranje Srpske Krajine (1990–1991). In D. Ivanić, M. Gulić, & M. Micić (Eds.), *Banija – srpski narod, istorija i kultura* (pp. 241–277). Matica srpska.

Krnjaić, B. (2019). *Leksikon Srba Banije*. Zavičajno udruženje Banijaca, potomaka i prijatelja Banije; Književna zajednica Krajine.

Lončar, R. (2024). Mirko Demić kao hroničar krajiške Atlantide. In D. Ivanić, M. Gulić, & M. Micić (Eds.), *Banija – srpski narod, istorija i kultura* (pp. 407–422). Matica srpska.

Marijan, D. (2009). *Oluja*. Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.

Mirković, J. (2016). *Stradanje Srpske pravoslavne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj: fotomonografija*. Svet knjige.

Novaković, K. (2015). *Srbi u Sjevernoj Dalmaciji*. Srpsko kulturno društvo *Zora*.

Radulović, S. (1996). *Sudbina Krajine*. Dan Graf.

Rothenberg, G. E. (2022). *Vojna granica u Hrvatskoj 1522–1881*. Srpsko kulturno društvo *Prosvjeta*.

Paspalj, M. (1996). *Album iz Krajine*. MNIPT Javnost.

Pavlica, D., & Borić, Đ. (2021). *100 godina ličkih prela u Novom Sadu: drevni narodni običaji Srba iz Like – Teslinog kraja*. Zavičajno udruženje Ličana, potomaka i prijatelja *Prelo iz Teslinog kraja*.

Pjevač, D., & Čelić, D. (2019). *Ratni zločini nad Srbima u Hrvatskoj 1991–1995. Ratni zločini nad Srbima na Kosovu i Metohiji 1998–2004*. Koordinacija srpskih udruženja porodica nestalih, ubijenih i poginulih lica sa prostora bivše Jugoslavije.

Polovina, M. (2013). *Banija u srcu*. Matica iseljenika Vojvodine.

Samardžija, I. (2019). *Operacija Otkos-10: oslobodilačka operacija hrvatskih oružanih snaga u zapadnoj Slavoniji, jesen 1991. godine*. Despot infinitus.

Sekulić, M. (2001). *Knin je pao u Beogradu*. Nidda Verlag.

Smiljanić, I., Budimir, M., & Cerovac, N. (2019). Trideset godina SKD *Zora* Knin-Beograd. *Kninska Krajina*, X, 11–78.

Srpski ratnik. (2024, april). br. 25, 49–50.

Srpsko kolo. (2015, decembar). br. 1, 14–20.

Srpsko kolo. (2016, januar). br. 2, 19–20.

Srpsko kolo. (2016, februar). br. 3, 15–16, 21.

Srpsko kolo. (2016, mart). br. 4, 21.
Srpsko kolo. (2016, april). br. 5, 9, 15, 20.
Srpsko kolo. (2016, maj). br. 6, 12–15, 21, 23.
Srpsko kolo. (2016, jun). br. 7, 10, 12–13, 16, 21, 23–24.
Srpsko kolo. (2016, avgust). br. 9, 9, 13, 21–22.
Srpsko kolo. (2016, septembar). br. 10, 23.
Srpsko kolo. (2016, oktobar). br. 11, 10, 21, 25.
Srpsko kolo. (2016, novembar). br. 12, 24, 28.
Srpsko kolo. (2016, decembar). br. 13, 20–21, 24.
Srpsko kolo. (2017, januar). br. 14, 23–24, 28.
Srpsko kolo. (2017, februar). br. 15, 24, 28–29, 31.
Srpsko kolo. (2017, mart). br. 16, 21, 28.
Srpsko kolo. (2017, april). br. 17, 6, 24, 28–29, 31.
Srpsko kolo. (2017, maj). br. 18, 9, 21–22, 30–31.
Srpsko kolo. (2017, jun). br. 19, 8, 20–21, 23, 25, 28, 31.
Srpsko kolo. (2017, jul). br. 20, 7.
Srpsko kolo. (2017, avgust). br. 21, 19, 28, 31.
Srpsko kolo. (2017, septembar). br. 22, 17, 19, 21–22, 32.
Srpsko kolo. (2017, oktobar). br. 23, 20–22, 28, 30–31.
Srpsko kolo. (2017, novembar). br. 24, 19, 21–22, 30.
Srpsko kolo. (2017, decembar). br. 25, 25.
Srpsko kolo. (2018, januar). br. 26, 24, 32.
Srpsko kolo. (2018, februar). br. 27, 24–25, 28.
Srpsko kolo. (2018, mart). br. 28, 21–22, 28–29.
Srpsko kolo. (2018, april). br. 29, 23–24.
Srpsko kolo. (2018, maj). br. 30, 11, 19, 24.
Srpsko kolo. (2018, jun). br. 31, 7, 10, 20, 22, 28.
Srpsko kolo. (2018, jul). br. 32, 28.
Srpsko kolo. (2018, avgust). br. 33, 5, 21, 29.
Srpsko kolo. (2018, septembar). br. 34, 3, 22–24, 30.
Srpsko kolo. (2018, oktobar). br. 35, 20–21, 28, 30–31.
Srpsko kolo. (2018, novembar). br. 36, 22–23, 29, 31.
Srpsko kolo. (2018, decembar). br. 37, 10, 19–20, 23.
Srpsko kolo. (2019, januar). br. 38, 18, 23.
Srpsko kolo. (2019, februar). br. 39, 18–19, 21, 24, 31.
Srpsko kolo. (2019, mart). br. 40, 15, 24–25, 29–30, 32.
Srpsko kolo. (2019, april). br. 41, 9, 15, 19, 22, 25.
Srpsko kolo. (2019, maj). br. 42, 3, 13, 18, 20.
Srpsko kolo. (2019, jun). br. 43, 6, 10, 12, 15, 18, 20, 22, 25, 27, 32.
Srpsko kolo. (2019, jul). br. 44, 4–6, 8.
Srpsko kolo. (2019, avgust). br. 45, 12, 31.
Srpsko kolo. (2019, septembar). br. 46, 10, 12, 23–24, 30.
Srpsko kolo. (2019, oktobar). br. 47, 15, 20, 22, 31.
Srpsko kolo. (2019, novembar). br. 48, 10, 19, 21–22, 25, 31.
Srpsko kolo. (2019, decembar). br. 49, 16, 23, 28, 30.
Srpsko kolo. (2020, januar). br. 50, 15, 19, 25, 28.
Srpsko kolo. (2020, februar). br. 51, 16, 19, 22–23, 28, 32.
Srpsko kolo. (2020, mart–april). br. 52, 29.
Srpsko kolo. (2020, maj–jun). br. 53, 9, 18–19, 21–22.
Srpsko kolo. (2020, jul). br. 54, 8, 10, 25.
Srpsko kolo. (2020, avgust). br. 55, 16, 20.
Srpsko kolo. (2020, septembar). br. 56, 10.
Srpsko kolo. (2020, oktobar–novembar). br. 57, 19, 21, 28.
Srpsko kolo. (2020, decembar). br. 59, 24.
Srpsko kolo. (2021, januar–februar). br. 60, 7.
Srpsko kolo. (2021, februar–mart). br. 61, 25.
Srpsko kolo. (2021, april–maj). br. 63, 12–13.
Srpsko kolo. (2021, maj–jun). br. 64, 9, 21, 24, 28–29.
Srpsko kolo. (2021, jun–jul). br. 65, 17, 24.
Srpsko kolo. (2021, jul–avgust). br. 66, 20.
Srpsko kolo. (2021, avgust). br. 67, 32.
Srpsko kolo. (2021, septembar). br. 68, 21–22, 24, 29.
Srpsko kolo. (2021, oktobar). br. 69, 11, 24.
Srpsko kolo. (2021, novembar). br. 70, 27.
Srpsko kolo. (2021, decembar). br. 71, 12.
Srpsko kolo. (2022, januar). br. 72, 13.
Srpsko kolo. (2022, februar). br. 73, 9, 25.
Srpsko kolo. (2022, mart). br. 74, 28.
Srpsko kolo. (2022, april–maj). br. 75, 13, 19, 28.
Srpsko kolo. (2022, maj–jun). br. 76, 17, 28, 31–32.
Srpsko kolo. (2022, jun–jul). br. 77, 11, 17, 20, 28–29.
Srpsko kolo. (2022, jul–avgust). br. 78, 16–17, 24.
Srpsko kolo. (2022, avgust). br. 79, 4, 6, 17, 20, 29, 31–32.
Srpsko kolo. (2022, septembar). br. 80, 23–25.
Srpsko kolo. (2022, oktobar). br. 81, 13, 18, 20, 28.
Srpsko kolo. (2022, novembar). br. 82, 23–26, 30.
Srpsko kolo. (2023, januar). br. 84, 10, 28, 32.
Srpsko kolo. (2023, februar). br. 85, 11, 28, 30, 32.
Srpsko kolo. (2023, mart). br. 86, 19, 24–25.
Srpsko kolo. (2023, april). br. 87, 24–25.
Srpsko kolo. (2023, maj). br. 88, 5.
Srpsko kolo. (2023, jun). br. 89, 8, 21–22, 24–25, 27.
Srpsko kolo. (2023, jul). br. 90, 18, 22, 26.
Srpsko kolo. (2023, avgust). br. 91, 7–8, 10–11, 24–26, 32.
Srpsko kolo. (2023, septembar). br. 92, 8, 19–20, 27.
Srpsko kolo. (2023, oktobar). br. 93, 8, 17, 23, 25, 27.

Srpsko kolo. (2023, novembar). br. 94, 3, 21, 25–27.

Srpsko kolo. (2023, decembar). br. 95, 20, 24, 27.

Srpsko kolo. (2024, januar). br. 96, 17, 20.

Srpsko kolo. (2024, februar–mart). br. 97, 6–7, 23–24, 26–27.

Srpsko kolo. (2024, mart–april). br. 98, 23, 25.

Srpsko kolo. (2024, april–maj). br. 99, 11, 22–24, 32.

Srpsko kolo. (2024, maj). br. 100, 8–9, 23–24, 32.

Srpsko kolo. (2024, jun–jul). br. 101, 10, 28–29, 33–35, 37.

Srpsko kolo. (2024, avgust–septembar). br. 103, 3, 20, 26–27, 30, 32.

Suza. (2024, avgust). br. 62, 5–8, 37–38.

Vezmar, G. (2013). Izvorno krajiško pevanje i deset godina festivala *Krajiški biseri*. In N. G. Vezmar (Ed.), *Nematerijalno kulturno nasleđe Srba Krajišnika* (pp. 65–86). Zavičajno udruženje Krajišnika *Nikola Tesla*.